

Salonitani extra fines Dalmatiae (V) Salonitanci u vojnoj službi (dio drugi)

Dino Demicheli
HR, 10000 Zagreb
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3

Drugi dio rada o Salonitancima u vojnoj službi izvan Dalmacije donosi epigrafska svjedočanstva o pripadnicima viših društvenih staleža. Članak obrađuje 13 natpisa¹ koji spominju Salonitance zabilježene kao vojnike s vrlo uspješnim karijerama. Radi se o pripadnicima senatorskoga i viteškoga staleža. Za razliku od običnih građana, oni koji su bili rođeni u viteškom i senatorskom staležu mogli su relativno brzo doći do visokoga položaja u vojsci. Iz natpisne se građe vidi da su nekim viteškim vojnim karijerama prethodile godine provedene u obnašanju uglednih municipalnih dužnosti, dok je drugima zabilježen dugotrajan slijed vojnih službi od centurionata nadalje. Kao najistaknutije osobe sa salonitanskoga područja koji su ostali zabilježeni kao veliki vojskovođe nadasve su poznati Lucije Artorije Kast te Gaj Aurelije Valerije Dioklecijan, koji je nakon uspješne vojničke službe postao carem. Ovdje obrađena epigrafska građa može se datirati od 1. do 5. stoljeća, što obuhvaća vrlo šarolik spektar ustroja vojnih jedinica i zaduženja od ranoga principata do kasne antike. Spomenici uglavnom potječu iz Dalmacije, a Salonitanci koji se na njima spominju uglavnom su zabilježeni kao zapovjednici kohorata. U obnašanju raznih zapovjedništava boravili su u mnogim provincijama diljem Carstva, od Britanije do Sjeverne Afrike te od Hispanije do Armenije.

Ključne riječi: Salonitanci, Salona, Dalmacija, epigrafski spomenici, rimska vojska, vitezovi, senatori

UDK: 904:355.1(398 Salona)"652"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 27. lipnja 2016.

Uvod

U prošlom je nastavku bilo riječi o vojnicima koji su kao pripadnici običnoga građanstva dospjeli do položaja centuriona,² a za ovaj su nastavak, koji je ujedno i zadnji nastavak ovoga serijala u časopisu *Tusculum*, ostali vojnici koji su pripadali viteškom i senatorskom staležu i koji su, sukladno tome, dospjeli do visokih vojnih položaja.

Rimsko je društvo bilo podijeljeno na staleže, a jedini preduvjet za uspon u njima, osim civiteta, bio je novac. Većina rimskih građana pripadala je običnom građanskom

staležu, a manjina viteškom ili senatorskom staležu.³ Ulazak u viteški stalež zahtijevao je od pojedinca imetak veći od 400.000 sestercija, dok je ulazak u senatorski stalež zahtijevao milijun sestercija. Kada bi osoba jednom ušla u neki od staleža, to nije značilo da će zauvijek u njemu i ostati. Zato je postojala procjena imetka, odnosno cenz (*census* ili *lustrum*) koji se obavljao svakih pet godina, prilikom kojega bi se provjeravalo pripadaju li ljudi još uvijek istom staležu u kojem su dotad bili.

1 U ovaj članak nije uvrštena vojna diploma iz 71. godine izdana za Platona, Venetova sina, na kojoj se spominje salonitanski vitez Tit Julije Ruf (*T. Iulius Rufus Salonitanus, eques Romanus*) jer je rasprava o njemu objavljena u prvome nastavku ovog serijala (D. Demicheli 2012, str. 49). On je bio svjedok vojniku koji je služio u mornarici, a i sam je najvjerojatnije bio pripadnik vojske, odnosno visokorangirani vojni časnik.

2 D. Demicheli 2015a.

3 Literatura o karijerama u viteškom i senatorskom staležu vrlo je opsežna, a kako se ovdje tek bavimo pojedinačnim karijerama samo ćemo uputiti na popis djela donesen u J.-M. Lassère 2005, str. 569-743.

Senatorski i viteški stalež

Senatorima i vitezovima, kao moćnoj manjini, bilo je otvoreno puno više mogućnosti bavljenja uglednim poslovima koji su donosili i veće prihode. Na natpisima se pripadnici ovih dvaju staleža najlakše prepoznaju uobičajenim izrazima *vir clarissimus* (senatori) te *vir egregius*, *vir perfectissimus* i *vir eminentissimus* (vitezovi). Za oba je visoka staleža postojao niz karijernih napredovanja nazvan *cursus honorum*, odnosno slijed časti. Senatorska je karijera zahtijevala odlazak u Rim i natjecanje za položaje koji su pripadnike ovoga staleža pripremala za politički život. To je bio složeni niz od vrlo šarolika slijeda magistratura koje su trajale po godinu dana, a koje su uključivale i brigu o gradskoj infrastrukturi, predsjedanje sudovima, organizaciju javnih igara, vojno zapovjedništvo u legiji i dr. Krajnji doseg senatorskoga slijeda časti bio je konzulat nakon kojega su isluženi konzuli mogli biti postavljeni na položaj upravitelja neke od rimskih provincija, što im je donosilo dodatni ugled i bogatstvo. Mnogi pripadnici senatorskoga staleža, neovisno o tome jesu li se bavili politikom ili nisu, bili su zakupci rudnika, vlasnici ogromnih imanja na kojima su proizvodili velike količine vina i maslinova ulja koje su potom prodavali po čitavom Carstvu, a neki su bili i vlasnici keramičarskih radionica.

Rimski je klasni sustav dopuštao da oni rođeni u viteškom staležu, ako žele svoju karijeru graditi kroz napredovanje u vojsci, budu direktno promovirani na visoke položaje, što im je otpočetak karijere otvaralo mnogo više mogućnosti za daljnje napredovanje. S druge strane, običan je građanin u vojsci morao provesti između 13 i 20 godina da bi, kao jedan od nekolicine, radi svoje izvrsnosti dosegao položaj centuriona.⁴ S centurionskoga su položaja tek poneki dospijevali do položaja primipila, odnosno prvoga centuriona, s kojeg je radi iznimno visoke plaće (u 2. stoljeću od 100.000 do 150.000 sestercija godišnje), običan građanin mogao preći u viteški stalež. Centurionska je plaća bila pet puta manja.⁵

Viteška je karijera išla drukčijim pravcem od senatorske i od njih se nije zahtijevao isti način napredovanja. Iako su se karijere vitezova i senatora samo djelomično

preklapale (vojni tribunat u legiji),⁶ ono što vitešku karijeru čini drukčijom su brojniji vojni položaji i razne funkcije vezane za financijsko poslovanje. Vitezovi su se tako ponajviše profilirali kao vojni zapovjednici i kao prokurator, odnosno razni samostalni financijski dužnosnici i ubiratelji poreza u pojedinim provincijama, dok su senatori više gradili političke i poduzetničke karijere. Bitno je napomenuti da prokuratora unutar neke provincije namješta car, a ne upravitelj provincije, pa je prokurator odgovoran isključivo caru. Nisu sva prokuratorska namještenja donosila pojedincu isti godišnji prihod, pa tako znamo da su postojali položaji koji su se plaćali 60.000, 100.000, 200.000 i 300.000 sestercija godišnje, a mnogi su vitezovi prolazili više prokuratorskih položaja.⁷

Nekoliko je vrhunaca u viteškoj vojničkoj karijeri od kojih su najpoznatije zapovjedništvo nad pretorijem u Rimu (*praefectus praetorio*), odnosno logoru u kojem su bile smještene elitne postrojbe carske garde. Prefekt pretorija bio je jedan od najbližih carevih ljudi i bio je izravno odgovoran za njegovu zaštitu. Vojno zapovjedništvo nad mornaricom također je bilo u rukama vitezova koji su mogli postati prefekti mornarice (*praefectus classis*). Vitez je mogao postati i *praefectus annonae*, odnosno osoba koja je nadzirala raspodjelu žita u gradu Rimu, a funkcija koja je po značenju bila usporediva s onom upravitelja provincije senatorskoga ranga bila je ona prefekta Egipta (*praefectus Aegypti*). Upravitelji većine provincija do 3. stoljeća bili su senatorskoga staleža, dok je tek nekim provincijama upravljao vojni zapovjednik viteškoga staleža, spomenutim Egiptom, i npr. Mauretanimom Tingitanom i Sardinijom.⁸ Još jedan od vrhunaca viteške karijere bio je i položaj prokuratora koji je, kako je već navedeno, donosio velike prihode.

Kako bi dosegli neki od spomenutih vrhunaca karijere, vitezovi su trebali uglavnom napredovati kroz utvrđen niz vojnih službi koje su se nazivale *militiae*. Od Svetonija doznajemo da je car Klaudije ustalio sustav od tri vojne službe, tzv. *tres militiae*.⁹ Ovaj je sustav išao utvrđenim redoslijedom: zapovjedništvo nad kohortom (*praefectus cohortis*), legijski tribunat (*tribunus militum*) i zapovjedništvo

4 D. Breeze 1993, str. 289.

5 B. Dobson 1993a, str. 198.

6 Svaka je legija imala po šest vojnih tribuna, od kojih su petorica dolazila iz viteškoga staleža, dok je jedan tribun bio iz senatorskoga staleža. Postojala je razlika između vojnoga tribuna iz reda vitezova (*tribunus angusticlavius*) i onoga iz senatorskoga staleža (*tribunus laticlavius*). Osim što su se razlikovali po odjeći (viteški su tribuni imali uski grimizni obrub na togi, dok je senatorski bio širok), ovlasti tribuna iz senatorskoga reda bile su veće, a vrijeme je ponajviše provodio uz legijskoga legata, također senatora, i na taj se način pripremao za taj položaj ako dođe do njega u karijeri.

7 O prokuratorima glavno je djelo H.-G. Pflaum 1960, a o mogućoj uspostavi uzorka napredovanja više kod R. P. Saller 1980.

8 O ovim i ostalim provincijama kojima su do sredine 3. stoljeća upravljali vitezovi v. D. Faoro 2011, str. 221-363.

9 Suet., *Claud.* 25: *Equestris militias ita ordinavit, ut post cohortem alam, post alam tribunatum legionis daret.*

nad alom (*praefectus alae*).¹⁰ Od vremena cara Hadrijana dodana je i *militia quarta* (prefekt ale od 1000 ljudi), no ona nije bila stalna.¹¹ Ove tri stepenice viteške vojne karijere zajedno su trajale otprilike deset godina.¹² Nisu svi vitezovi napredovali na isti način, niti je svima njima prvi vojni položaj bio jedna od viteških milicija. Većina prefekata i tribuna bili su vitezovi po rođenju, ali vrlo vjerojatno s manjkom vojnoga iskustva. Ipak, kako bi vojska bila učinkovitija, car je, usprkos poštivanju ustaljene društvene hijerarhije, dopuštao napredovanje profesionalnih vojnika građanskoga staleža do visokih vojnih položaja.¹³ Na spomenicima nekih vitezova kao prvi vojni položaj stoji centurionski, nakon čega slijedi položaj primipila. Kod takvih se često može zaključiti da su kao pripadnici građanskoga staleža krenuli s pozicije običnoga legionara, dosegli centurionat i tek nakon toga postali primipili, što im je omogućilo ulazak u viteški stalež. Mnogi su primipili nakon vojne službe bili postavljeni na položaj prokuratora, što je bio jedan od načina napredovanja do prokuratorškoga namještenja.¹⁴ Iako mjesto prokuratora nije uvijek zahtijevalo izvršenje vojnih milicija,¹⁵ do ovoga se namještenja najčešće dolazilo nakon obnašanja vojnih dužnosti, što je potvrđeno u otprilike 85 % slučajeva.¹⁶

Mnogi su vitezovi obavljali i civilne dužnosti. Uglavnom se to odnosi na gradsku upravu, svećenstvo i neke počasne funkcije, ali neke od civilnih dužnosti vitezovi su obnašali i nakon vojnih službi, gdje su nakon stečenoga ugleda i slave mogli biti patroni grada ili stajati na čelu profesionalnoga udruženja koje su često i sami financirali.

Gledajući natpise vitezova u Dalmaciji,¹⁷ vidljivo je da iz Salone i njezine okolice potječe najveći broj pripadnika ovih dvaju staleža. Nije kod svih potvrđena vojna karijera, bilo da se radilo o svjesnom izboru da se njome nisu željeli baviti, bilo da jednostavno nije zabilježena na natpisu. Natpisi senatora, kojih je još manje,¹⁸ barem za sada ne potvrđuju viteški obrazac, pa je vidljivo da su uspješne senatorske karijere gradili ljudi uglavnom izvan Salone, pogotovo oni s područja Liburnije. U ovom je radu obrađeno ukupno 13 natpisa, uglavnom s prostora salonitanskoga

agera. Kao i kod svih dosad opisanih društvenih kategorija Salonitanaca, najpouzdaniji kriterij za određivanje salonitanskoga podrijetla spomen je domicila, no u katalogu se ponajviše radi o spomenicima iz kojih se tek na posredan način može zaključiti da se radi o osobama sa salonitanskog područja. Za neke vitezove nije jasno odakle su bili jer ne navode mjesto podrijetla, no po navodu glasačkoga okruga (*tribus*), koji je u Saloni bio *Tromentina*,¹⁹ smatrali smo da se radi o osobama salonitanskoga podrijetla. Korišten je i onomastički kriterij za osobe s gentilicijima koji su najbolje potvrđeni na salonitanskom području. Nadalje, Salonitancima smatramo i neke osobe čije se podrijetlo pretpostavlja na posredan način, kao što je to slučaj Lucija Artorija Kasta ili cara Dioklecijana koji je najslavnija ličnost s područja Salone u razdoblju Carstva.

Natpisi u katalogu doneseni su po kronološkom slijedu, budući da su se mnogi mogli precizno datirati. Kako je svaki od navedenih natpisa objavljen na mnogo mjesta, donesena je samo referenca na bazičnu objavu, najčešće u CIL-u.

Katalog natpisa

1. Počasni natpis viteza Kornelija (sl. 1)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 2018

[C(aio?) Cor]nelio C(ai) f(ilio) Tro(mentina) N[---] / [praef(ecto) fab]r(um) bis trib(uno) mil(itum) bis leg(ionis) [---] / [corona] aurea et hasta pura a [Ti(berio) Caesare] / [di]vi Augusti f(ilio) Augusto do[nato] / ----

Počasni natpis spominje viteza od čijega je imena ostao dio gentilicija *Cornelius*, početak kognomena i filijacija. Spomen glasačkoga okruga *Tromentina* upućuje na njegovo podrijetlo iz Salone. U vojsci je dvaput obnašao dužnost legijskoga tribuna, a prethodno je dvaput bio i *praefectus fabrum*, no ne zna se s kakvim zaduženjima. Pretpostavljamo da je legijske tribunate služio u dvjema

10 Takvo je bilo ustaljeno pravilo, međutim mnoge viteške karijere odstupaju od ovakvoga redosljeda već od flavijskoga razdoblja. O tome, kao i o napredovanju do mjesta prokuratora s ostvarene manje od tri ili s pak više od četiri viteške milicije v. R. P. Saller 1980; E. Birley 1988.

11 H. Devijver 1995, str. 180.

12 J.-M. Lassère 2005, str. 681.

13 P. A. Brunt 1983, str. 47.

14 J.-M. Lassère 2005, str. 689-690.

15 J.-M. Lassère 2005, str. 690-691.

16 A. Brunt 1983, str. 48. Referira se na popis viteških karijera kod Pflauma.

17 Osnovno djelo za vitezove u Dalmaciji je J. J. Wilkes 1970.

18 O senatorima u Dalmaciji osnovna su djela R. Syme 1940, G. Alföldy 1968, J. Šašel 1982.

19 Za *tribus Sergia*, kojoj je također pripadala *Salona*, nemamo potvrde u ovome radu.

različitim legijama, ali mogao je i dvaput biti tribun u istoj legiji. Bitan je podatak da je tijekom svoje uspješne vojničke karijere bio odlikovan od cara Tiberija: dobio je zlatnu krunu (*corona aurea*) i tzv. čisto koplje (*hasta pura*), koji pripadaju u tzv. *dona militaria*, odnosno odlikovanja dodijeljena za osobite zasluge u ratovanju.²⁰ Iako nije navedeno da je ovaj vitez boravio izvan svoje provincije, po navedenim odlikovanjima smatramo da je ratovao izvan Dalmacije jer ovakve nagrade podrazumijevaju ozbiljne ratne operacije kakve u Tiberijevo doba nisu zabilježene u Dalmaciji, dok su npr. Tiberijeve kampanje u Germaniji ili Panoniji moguće vrijeme i mjesto radnje ovih događaja. U teoriji, Kornelije je mogao biti odlikovan od Tiberija u Iliriku u vrijeme Batonova ustanka od 6. do 9. godine. Tada je još uvijek bio živ car August, ali Tiberije je bio glavni zapovjednik vojnih operacija u Iliriku. Isto tako, Kornelije je mogao sudjelovati i u gušenju ustanka legija smještenih u Panoniji koji je izbio nakon Augustove smrti 14. godine. Po podatku da je ratovao u Tiberijevo vrijeme može se datirati njegova karijera, no sam je natpis mogao biti postavljen i kasnije, odnosno nešto iza 37. godine.

2. Nadgrobnni natpis Kalpurnija Maksima (?) (sl. 2)

Mjesto nalaza: Split, Dalmacija

Objava: CIL 3, 8736

[Ca][p]urnio --] / [f(ilio)] Tro(mentina) Ma[ximo] / [pr] aef[e]cto [coh(ortis)] / [l] L[u]cen[sium] / [pr]aef[e]cto [--] / [-- ce]nturi[o]ni le[g(ionis)] / [---] an[nor]um [---] / [---] C[---] TA[---] / [---] EN[---] / [si]bi [et] filio

Ulomak nadgrobnoga natpisa spominje viteza Kornelija Maksima (?), upisana u *tribus Tromentina*, koji je bio prefekt kohorte *Lucensium*. Iako nije sačuvan broj ove kohorte, pretpostavlja se da se radi o Prvoj kohorti koja je potvrđena na natpisima u Dalmaciji gdje je boravila u 1. stoljeću, najvjerojatnije od početka stoljeća do oko 80. godine kada odlazi u Panoniju, a potom u Siriju.²¹ Tekst natpisa spominje i to da je bio i legijski centurion u jednoj legiji, no ne zna se u kojoj. Također bio je još jednom i prefekt, no nije jasno odnosi li se ova prefektura na zapovijedanje nekom vojnom jedinicom ili nekom peregrinskom zajednicom.²² U svakom slučaju radi se o vitezu koji je kroz centurionat u legiji napredovao do mjesta zapovjednika

Slika 1
Nadgrobnni natpis viteza Kalpurnija (snimio Ivan Matijević)

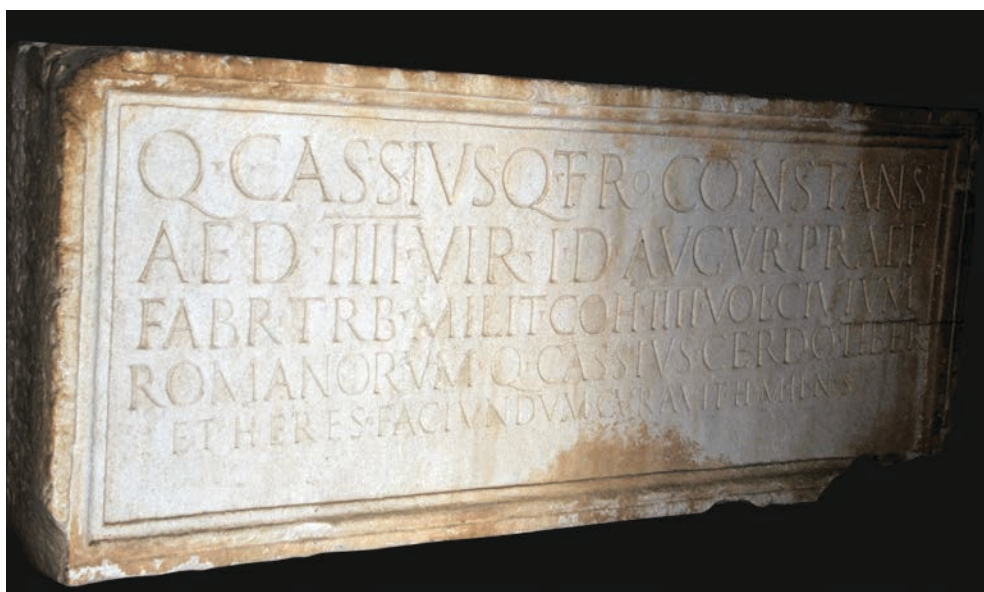

Slika 2
Počasni natpis viteza Kornelija (snimio Ivan Matijević)

20 O mogućem izgledu ovih odlikovanja, kao i o situacijama prilikom kojih su se mogla dobiti v. V. Maxfield 1981, str. 80-81, 84-84.

21 G. Alföldy 1987, str. 253; J. Spaul, 2000, str. 82.

22 Izravna paralela, kako je to još uočio P. Holder, bila bi s natpisom viteza Marcela, CIL 9, 2564 (*Bovianum*), centuriona, zapovjednika kohorte i prefekta peregrinskih zajednica, a čija se karijera može datirati u slično vrijeme kao i Kalpurnijeva. O tome v. P. Holder 1980, str. 83.

Slika 3

Počasni spomenik Kvinta Kasija Konstanta (snimio Dino Demicheli)

kohorte, položaja za vrijeme kojega je najvjerojatnije i umro. Kako je tekst natpisa izrazito oštećen, ne znamo tko ga je postavio, ali pretpostavljamo da se radi o supruzi koja je, osim za Kalpurnija, spomenik postavila za sebe i za njihova sina ili kćer. Ovaj je vitez svoju karijeru najvjerojatnije započeo direktnom promocijom na centurijski položaj, odakle je potom prešao na standardne viteške funkcije. Natpis se najvjerojatnije može datirati oko sredine 1. stoljeća ili u drugu polovinu 1. stoljeća.

3. Nadgrobní natpis Kvinta Kasija Konstanta (sl. 3)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 8737

Q(uitus) Cassius Q(uinti) f(ilius) Tro(mentina) Constans / aed(ilis) IIIIvir i(ure) d(icundo) augur praef(ectus) / fabr(um) tr(i)b(unus) milit(um) coh(ortis) IIII Vol(untariorum) civium / Romanorum Q(uitus) Cassius Cerdo libert(us) / et heres faciundum curavit h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)

Nadgrobní je spomenik postavljen za viteza Kvinta Kasija Konstanta, Kvintova sina, upisana u *tribus Tromentina*.

Iz njegova se slijeda časti čita da je u svojoj ranoj karijeri obnašao niz municipalnih dužnosti. Bio je edil, odnosno niži činovnik gradske uprave, a potom je naveden i kao *quattuorvir iure dicundo*, odnosno kvatuorvir sa sudbenim ovlastima, što je i vrhovna civilna gradska magistratura. U religijskom je životu grada obnašao službu augura što je jedna od najviših svećeničkih službi. Titula *praefectus fabrum* odnosila bi se najvjerojatnije na časničku službu koja je pokrivala neodređeni spektar tehničkih vojnih zaduženja i na neki je način preliminarna viteška vojna služba. Ona se uglavnom odnosi na mlađe vitezove na početku karijere, a mogla se obnašati unutar vojnoga okruženja.²³ Tribunat u IV. Dobrovoljačkoj kohorti rimskih građana bila je njegova prva viteška milicija, a Kasije je ondje proveo vjerojatno tri ili četiri godine. Ta je kohorta u razdoblju kada se može datirati ovaj natpis boravila u Gornjoj Panoniji.²⁴ Gentilicij *Cassius* italskoga je podrijetla i poznat je posvuda u Carstvu, a u Dalmaciji ga u razdoblju ranoga principata nose Italici²⁵ pa pretpostavljamo da je bio potomak italske obitelji koja je nekoliko generacija prije došla u Dalmaciju. Smrt ga je zatekla u vrijeme kad je imao čin tribuna kohorte, no ne zna se je li umro za vrijeme službe ili se kao tribun vratio u Salonu pripremajući

23 O ovoj službi v. B. Dobson 1993; P. Holder 1980, 73; J.-M. Lassère 2005, str. 678-680.

24 J. Spaul 2000, str. 32.

25 G. Alföldy 1969, str. 73, s. v. *Cassius*.

se za natjecanje na neku novu dužnost. Nadgrobni mu je spomenik postavio oslobođenik i nasljednik Kvint Kasije Kerdon. Spomenik se po izgledu, onomastici i formulama može datirati u kraj 1. stoljeća ili u prvu polovinu 2. stoljeća.

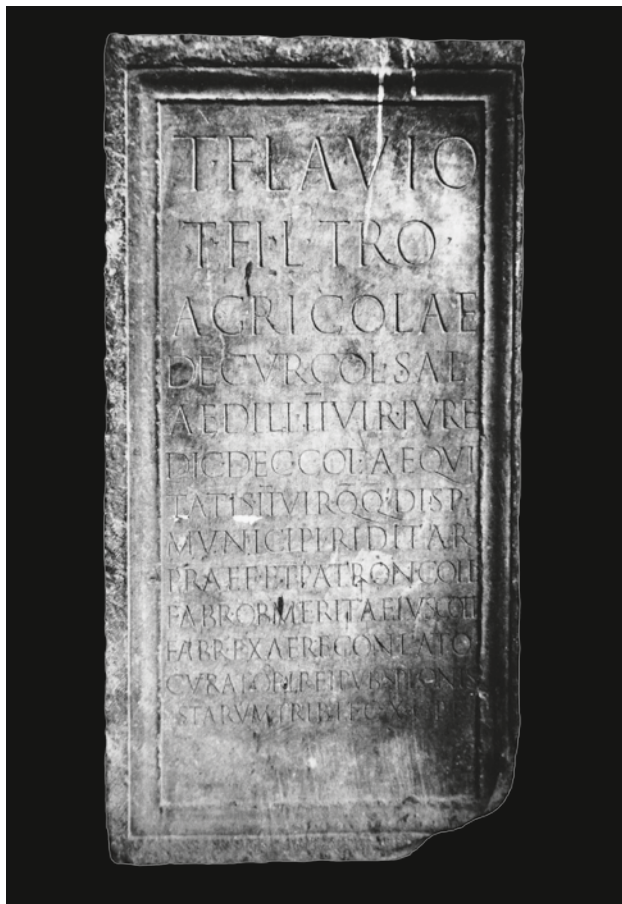
4. Počasni natpis Tita Flavija Agrikole (sl. 4)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 2026

*T(ito) Flavio / T(iti) fil(io) Tro(mentina) / Agricolae / decur(ioni) col(oniae) Sal(onitanae) / aedili llvir(o) iure / dic(undo) dec(urioni) col(oniae) Aequi/tatis llvir(o) q(uin)q(uen-nali) disp(unctori) / municipi(i) Riditar(um) / praef(ecto) et patron(o) coll(egii) / fabr(um) ob merita eius coll(egium) / fabr(um) ex aere conlato / curator(i) rei pub(licae) Splonis/{s}tarum trib(uno) leg(ionis) X G(eminae) p(iae) f(idelis)*²⁶

Počasna baza s natpisom postavljena je za viteza Tita Flavija Agrikolu, Titova sina, upisana u *tribus Tromeatina*. Natpis pruža presjek njegove višegodišnje karijere, a smatramo da je *cursus honorum* posložen upravo redosljedom kako je u stvarnosti i tekao. Karijera gradskog magistrata započela je službom dekuriona, odnosno bio je gradski vijećnik kolonije Salone. Nakon toga bio je dekurion, edil i duovir sa zakonodavnim ovlastima u koloniji Ekvu.²⁷ U municipiju Rideru bio je petogodišnji duovir, odnosno cenzor, pa onda i dispunktor, što bi odgovaralo službi vezanoj uz reviziju financijskoga poslovanja grada. Slijed naizgled završava informacijom da je bio prefekt i patron kolegija, odnosno ceha obrađivača metala (uglavnom kovača i ljevača), i da mu radi njegovih zasluga kao prefektu i patronu taj kolegij postavlja natpis prikupljenim novcem (*ex aere conlato*) od članarina. Ipak, nakon toga slijed dužnosti se nastavlja pri čemu je spomenuto da je bio kurator peregrinske zajednice Splonista i, što je najzanimljiviji podatak za ovu temu, da je bio tribun X. legije *Gemina pia fidelis*. Služba kuratora zajednice (*curator rei publicae*), u ovom slučaju peregrinske zajednice Splonista, označava osobu biranu iz viteškoga staleža koja je bila zadužena za financijske poslove određene zajednice ili grada.²⁸ Legijski je tribunat obnašao u Panoniji, a to je bilo nakon 96.

Slika 4

Počasni natpis Tita Flavija Agrikole
(preuzeto iz: F. Bulić 1910, 105, T. 20)

godine kada je ova legija dobila počasni naslov *Gemina pia fidelis*. Ova je legija do godine 120. bila smještena u Akvinku u Donjoj Panoniji, a potom je otišla u Vindobonu u Gornjoj Panoniji.²⁹ J. J. Wilkes pretpostavlja kako je ovaj čovjek bio negdje iz unutrašnjosti provincije Dalmacije, i to iz nekoga grada koji je status municipija dosegao u vrijeme flavijevskih vladara,³⁰ no to se ne može zaključiti. Tit Flavije Agrikola kao salonitanski dekurion i predstojnik salonitanskoga ceha obrtnika mogao je biti potomak obitelji koja je dobila građansko pravo u doba Flavija. To ne isključuje mogućnost da se njegova

²⁶ Spomenik sa stražnje strane ima uklesan još jedan natpis (CIL 3, 2087), posvećen Titu Vetiju Augustalu, također gradskom ugledniku.

²⁷ Na natpisu stoji edil, duovir i dekurion u Ekvu, no smatramo da je na ovome mjestu učinjena inverzija, budući da bi više logike imalo njegovo napredovanje od mjesta dekuriona do duovira, a ne obrnuto.

²⁸ O ovoj službi više kod G. P. Burton 1979.

²⁹ J. H. Farnum 2005, str. 21-22.

³⁰ J. J. Wilkes 1970, str. 539, 542.

obitelj iz unutrašnjosti preselila u Salonu, u kojoj je najvjerojatnije odrastao i započeo svoju karijeru. Po svemu navedenom, držimo da bi se spomenik mogao datirati u početak 2. stoljeća.

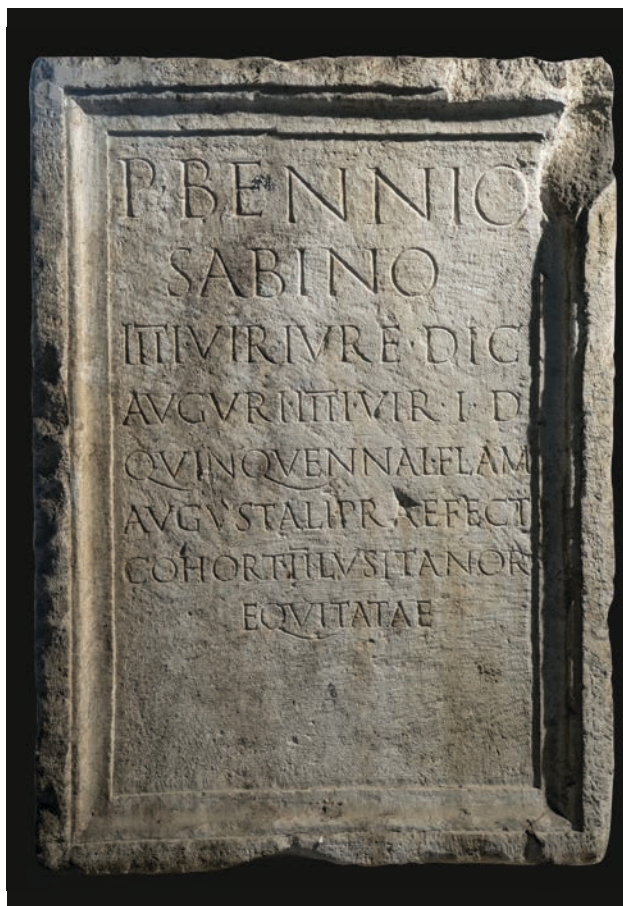
5. Počasni natpis Publija Benija Sabina (sl. 5)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 8733

P(ubl)io Bennio / Sabino / Illvir(o) iure dic(undo) / auguri Illvir(o) i(ure) d(icundo) / quinquennal(i) flam(ini) / Augustali praefect(o) / cohort(is) Il Lusitanor(um) / equitatae

Počasni spomenik postavljen je za viteza Publija Benija Sabina. Iz njegova se slijeda časti vidi da je imao civilnu i vojnu karijeru. Na natpisu nije navedena *tribus*, no prema činjenici da mu je spomenik postavljen u Saloni držimo da je bio i rodom iz toga grada. Osim toga, pripadnici obitelji *Bennius* najbolje su poznati upravo u Dalmaciji, a i sam gentilicij italskoga je podrijetla.³¹ Prvi dio karijere otkriva niz gradskih i vjerskih dužnosti, nakon kojih je započeo s vojnom karijerom. Osim što je obnašao vrhovnu gradsku magistraturu kvatuorvira, u godini procjene imetka opet je bio izabran za kvatuorvira s funkcijom cenzora. Procjena imetka obavljala se svakih pet godina (*quinquennalis* se odnosi na tu godinu, a ne na dužnost u trajanju od pet godina), a osim toga tada su se određivale porezne obveze, radili popisi stanovništva, popunjavale izborne liste i primalo nove članove u gradsko vijeće.³² Istakao se i kao osoba zadužena za vjerski život u Saloni pa je tako bio *augur*, odnosno svećenik koji je motrio i tumačio auspicije, i *flamen Augustalis*, odnosno vrhovni svećenik zadužen za brigu o carskom kultu. Nakon što je prošao najuglednije gradske dužnosti, preuzeo je zapovjedništvo nad II. konjaničkom kohortom Luzitanaca. Benije ima navedenu samo jednu vojnu dužnost, no to ne znači da mu je ona bila i jedina viteška milicija. Naime, spomenik mu je postavljen u trenutku dok je bio zapovjednik kohorte, a karijera mu je mogla dalje napredovati za što, doduše, još uvijek nema epigrafskoga dokaza. Druga konjanička kohorta Luzitanaca, na čijem je čelu stajao Benije, boravila je najvjerojatnije u Hispaniji ili u Egiptu.³³ Spomenik bi se prema izostanku filijacije i spomena glasačkoga okruga mogao datirati oko sredine 2. stoljeća.

Slika 5

Nadgrobna ara Publije Benija Sabina (snimio Ortolf Harl)

6. Natpis Lucija Geminija Montana

Mjesto nalaza: Zadar (*Iader*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 2916

L(ucio) Geminio / C(ai) f(ilio) Tro(mentina) / Montano / praef(ecto) c(o)ho(rtis) I / Sebastenorum / P(ublius) Aufidius Postimus / amico

Lucije Geminije Montan, Gajev sin, upisan u *tribus Tromentina*, bio je zapovjednik I. kohorte Sebastena. Počasni mu je natpis postavio prijatelj Publije Aufidije Postim u Jaderu. Status viteza vidljiv je po njegovu položaju prefekta peregrinske kohorte kojom je zapovijedao u Siriji i

31 G. Alföldy 1969, str. 66-67, s. v. *Bennius*; OPEL I, str. 118, s. v. *Bennius*. Iz Dalmacije su poznata i dvojica pripadnika ove obitelji koji su bili u vojnoj službi unutar namjesnikova ureda, a radi se o Publiju Beniju Priscijanu koji je bio konzularni frulaš i Publije Benije Egregije, konzularni beneficijar. O njima v. I. Matijević 2009, str. 50, 52. Zanimljivo je da svi oni imaju predime *Publius*, što je možda običaj unutar iste obitelji.

32 M. Glavičić 2009, str. 426.

33 J. Spaul 2000, str. 63.

Palestini. Po epigrafskim spomenicima ta je kohorta bila sačinjena od 500 vojnika (*quingenaria*) dok je boravila u Siriji, a kad je prebačena u Palestinu brojila je 1000 vojnika (*milliaria*).³⁴ Spomenik mu je podignut u Jaderu, a s obzirom da je bio upisan u *tribus Tromentina* kojoj nije pripadao nijedan grad na području Liburnije, smatramo da je najvjerojatnije bio s područja Salone. Gentilicij *Geminus* italskoga je podrijetla, a u Dalmaciji je vrlo rijetko potvrđen, još samo na jednome natpisu iz Salone.³⁵ Natpis se prema *tria nomina* shemi i prema spomenu ove kohorte može datirati u drugu polovinu 1. stoljeća ili prvu polovinu 2. stoljeća.

7. Počasni natpis sa spomenom Tita Flavija Firma (sl. 6)

Mjesto nalaza: Tazoult-Lambèse, (*Lambaesis*), Numidija
Objava: CIL 8, 2542

[I]mp(eratori) Cae[sari] / T(ito) Aelio Hadriano / Antonio Aug(usto) Pio / pontifici maximo / trib(unicia) pot(estate) X / imp(eratori) Il co(n)s(uli) IIII p(atri) p(atriciae) / dedicante / L(ucio) Novio Crispino / leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) / T(itus) Flavius T(iti) f(ilius) Tromen(tina) / Firmus Salona / p(rimus) p(ilus) [[leg(ionis) III]] Aug(ustae)

Tit Flavije Firm, Titov sin, podrijetlom iz Salone, upisan u *tribus Tromentina*, bio je primipil, odnosno prvi centurion III. legije *Augusta* čiji se logor nalazio u Lambezi. On je postavio natpis u čast caru Antoninu Piju u doba kad je provincijom Numidijom upravljao Lucije Novije Krispin. Na osnovi podatka koji spominje da je car Antonin Pije po 10. put imao tribunske ovlasti natpis se može datirati u 148. godinu.³⁶ S obzirom na njegov primipilat moglo bi se pretpostaviti da je Tit Flavije Firm tijekom obnašanja ove dužnosti prešao u viteški stalež ili da je možda bio rođen kao vitez. Prema gentiliciju *Flavius* možda se može pretpostaviti da je obitelj ovoga čovjeka dobila građansko pravo u doba flavijskih careva. Kako se čini, pripadnici ove obitelji vrlo su se brzo uspjeli na društvenoj ljestvici pa već dvije ili najviše tri generacije nakon stjecanja civiteta njezin je potomak prvi centurion i nesumnjivo ima dovoljan imetak za pristup u viteški stalež. Kako se radi o carskom počasnom spomeniku koji je ovaj Salonitanac

Slika 6

Počasni natpis sa spomenom Tita Flavija Firma
(preuzeto s <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/foto/F000098>, snimio G. Alföldy)

u ime namjesnika provincije postavio, zabilježen je samo njegov trenutni čin, pa nije poznato je li imao daljnjih uspjeha u karijeri. U svakom slučaju, radi se o iznimno uglednom časničkom položaju koji je ovaj Salonitanac dosegao u legiji u Sjevernoj Africi. Možda se u eventualnom budućem zapovjedništvu kao prefekt logora uspio približiti dvojici vojskovođa dalmatinskoga podrijetla koji su kao senatori bili na čelu III. legije *Augusta*.³⁷

34 J. Spaul 2000, str. 453.

35 ILJug 2573. Na jednom se, pak, natpisu iz Burna (CIL 3, 14998) spominje *centuria Gemini*, no nije jasno misli li se na gentilicij *Geminus* ili na kognomen *Geminus*. Iako u genitivu gentilicij glasi *Geminii*, a kognomen *Gemini*, na natpisima se pišu isto jer se imena na *-ius* uglavnom bilježe s jednim *i* u genitivu.

36 D. Kienast 1990, str. 134.

37 Radi se o dvojici senatora, Gaju Oktaviju Prisku, podrijetlom iz Nedina, koji je u drugoj polovini 1. stoljeća zapovijedao ovom legijom, i Luciju Lukceju Torkvatu Basijanu, rodom iz Risinija i konzulu 169. godine. O njima više u G. Alföldy 1968.

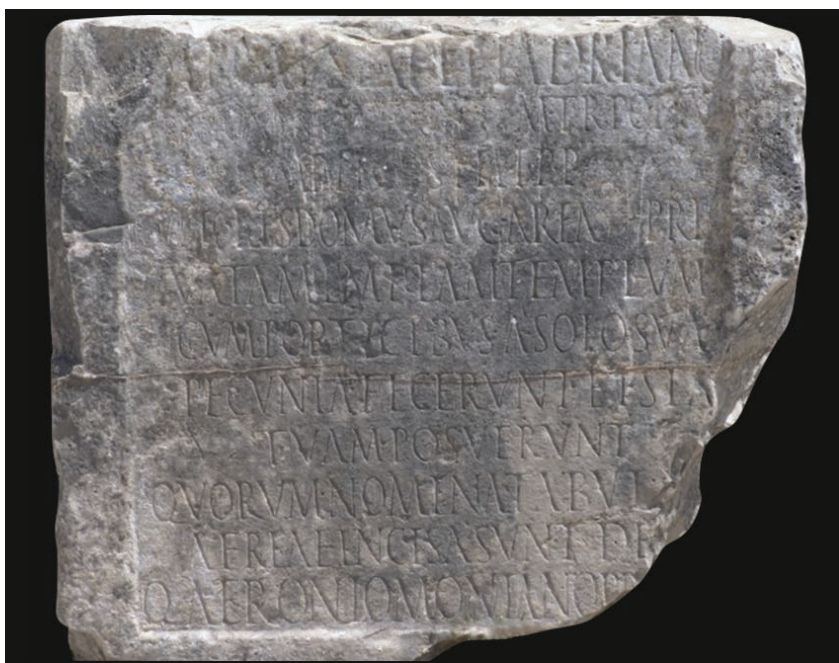
8. Natpis sa spomenom Kvinta Eronija Montana (sl. 7)Mjesto nalaza: *Volubilis*, Mauretaniya Tingitana

Objava: CIL 8, 21825

Imp(eratori) Caes(ari) T(ito) Ael(io) Hadriano / Antonino Aug(usto) Pio p(ontifici) m(aximo) tr(ibunicia) pot(estate) XXI / imp(eratori) II co(n)s(uli) IIII p(atri) p(atriciae) / cultores domus Aug(ustae) / area pri/vata{m} empta{m} templum / cum porticibus a solo sua / pecunia fecerunt et sta/tuam posuerunt / quorum nomina tabula[e] aereae incisa sunt de[di(cante)] / Q(uinto) Aeronio Mon<t=I>ano pr[oc(uratore)]

Natpis koji je posvećen caru Antoninu Piju 159. godine uklesan je na bazi kipa. Tekst spominje da je privatno zemljište kupljeno kako bi se mogao sagraditi hram s trijemovima posvećen carskoj kući i da su imena onih koji su ovo financirali bila urezana na brončane ploče. Ovaj je prostor posvetio Kvint Eronije Montan, prokurator provincije

Mauretaniya Tingitane. Ova je provincija na čelu imala vojnoga prokuratora, odnosno upravitelja iz redova vitezova a ne iz redova senatora kao većina provincija. Sudeći po epigrafskoj građi, Eronije je bio na čelu ove afričke provincije najvjerojatnije između 157. i 162. godine, a osim ovoga poznata su još tri natpisa na kojima se spominje.³⁸ Iako se sa sigurnošću ne zna odakle je ovaj čovjek bio, po rijetkom gentiliciju *Aeronius* koji je najbolje posvjedočen upravo u Saloni,³⁹ drži se da se radi o vitezu salonitanskoga podrijetla.⁴⁰ Njegovo puno ime glasilu je *Q. Claudius Ferox Q. f. Aeronius Montanus*, što je polionimija koja je najvjerojatnije nastala dodavanjem imena s majčine strane ili nekoga rođaka, a ne kao posljedica usvajanja.⁴¹ Kako je Eronije naveden kao prokurator, treba pretpostaviti čitavi niz vojnih položaja koje je prethodno prošao, ali za sada nije moguće utvrditi je li do ove prokuratele dospio kroz viteške milicije ili mu je prethodna karijera nalikovala na Artorijevu ili onu Kvinta Marcija Turbona.⁴²

Slika 7

Natpis sa spomenom Kvinta Eronija Montana (preuzeto s: http://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?bild=PH0009513;SIAM_02_02_00377_1.jpg;SIAM_02_02_00377_2.jpg&nr=1)

38 Radi se o jednom počasnom natpisu na kojem je spomenut kao patron kolonije Banase (AE 1948, 15), a ostala dva odnose se na vojne diplome (RMD 107, *Baelo Claudia, Baetica*; CIL 16, 182, *Volubilis*).

39 Od sedam natpisa iz Dalmacije pet ih je iz Salone, dok su ih dva iz Varvarije. CIL 3, 2161, 6384, 6385, 8864, 12917 (*Salona*); CIL 3, 9882; ILJug 822 (*Varvaria*).

40 G. Alföldy 1969, str. 55; J. J. Wilkes 1970, str. 542; M. Mayer 2006, str. 1573; D. Demicheli 2015b, str. 1685.

41 O. Salomies 1992, str. 130.

42 AE 1955, 255 (*Cyrrhus*).

9. Natpis Lucija Artorija Kasta (sl. 8)Mjestonalaza: Stobreč (*Epetium*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 1919

*D(is) [M(anibus)] / L(ucius) Artori(us) Ca]stus 7(centurio-
ni) leg(ionis) / III Gallicae item [7(centurioni) le]g(ionis) VI
Ferra/tae item 7(centurioni) leg(ionis) II Adi[utr(icus) i]tem
7(centurioni) leg(ionis) V M[a]/c(edonicae) item p(rimi)p(ilo)
eiusdem praeposito / classis Misenatium [pr]aef<e=F>(cto)
leg(ionis) VI / Victricis duci legg(ionum?) [--]m Britan(n)ic[i]/
{m}iarum adversus Arme[nio]s proc(uratori) cente/nario
provinciae Li[burniae iure] gladi(i) vi/vus ipse sibi et suis [---
ex te]st(amento)*

Lucije Artorije Kast sebi je i svojoj obitelji još za života postavio natpis koji je vjerojatno stajao na ulazu obiteljskoga mauzoleja ili grobne parcele. Natpis donosi presjek njegove iznimno bogate vojničke karijere. Pretpostavlja se da je ova osoba bila rodod sa širega salonitanskog područja, najvjerojatnije iz Epetija ili Pituntija, u čijem su zaleđu (Poljica) *Artorii* vjerojatno imali svoje posjede. U prilog takvom podrijetlu ide i to što je u Podstrani pronađen još jedan natpis koji spominje Lucija Artorija Kasta i to iz doba kad je bio prefekt VI. legije *Victrix*, odnosno negdje u drugoj polovini njegove karijere.⁴³

U Dalmaciji su pronađena još četiri natpisa s ovim gentilicijem,⁴⁴ dok ih je nešto više nađeno na području južne Italije pa je moguće da se radi o italskoj obitelji koja je doselila u Dalmaciju. Znakovit je i podatak da ovoga gentilicija u Dalmaciji nema prije 2. stoljeća. Ako pretpostavimo da je karijeru započeo kao rimski građanin koji je pristupio legiji, moralo je podosta godina proći da Artorije bude primljen u viteški stalež. S druge strane, mogao je biti rođen kao vitez, što bi značilo da je svoju vojnu karijeru započeo izravno kao centurion.

Po općeprihvaćenoj dataciji spomenik pripada drugoj polovini 2. stoljeća. Opredijelili bismo se za noviju interpretaciju i kronološki okvir koji je ponudio Ž. Miletić, a pri

čemu se predlaže da je Artorije svoju centurijsku karijeru započeo u Judeji u vrijeme Bar Kohbina ustanka (132. - 135.), što bi značilo da je služio pod vrhovnim zapovjednikom Sekstom Julijem Severom,⁴⁵ tada najsposobnijim Hadrijanovim generalom⁴⁶ koji je i ugušio ovaj ustanak. Prvi zabilježen Artorijev vojnički položaj centurionat je u III. legiji *Gallica* koja je od 2. stoljeća do sredine 3. stoljeća boravila na prostoru Sirije i Judeje.⁴⁷ Ako nije bio direktno kao vitez promoviran na položaj centuriona, ova se legija čini najizglednijom za početak njegove karijere običnoga vojnika. Nakon toga Artorije je postao centurion u VI. legiji *Ferrata*, koja je tada boravila u provinciji donedavno zvanog Judeja, a koja je upravo nakon Bar Kohbina ustanka promijenila ime u Sirija-Palestina.⁴⁸ Iduća postaja bila mu je Donja Panonija gdje je obnašao centurionat, ovoga puta u II. legiji *Adiutrix*, nakon čega je otišao u Dakiju gdje je bio centurion, a potom i primipil V. legije *Macedonica* u Donjoj Meziji. Primipilom se postaje kao vrlo iskusan časnik pa pretpostavljamo da je u tom trenutku Artorije morao imati oko 45 godina. Ovo je vrlo vjerojatno bio i trenutak kada je Artorije dosegao viteški stalež, što je odredilo i njegovo daljnje napredovanje u vojsci. Prvu pravu vitešku službu ostvario je u Italiji, točnije u Mizenu, gdje je postavljen za prepozita (*praepositus*) Mizenatske flote. Nije točno poznat opis toga položaja, no moguće je da se radi ili o privremenom zapovjedništvu nad flotom ili jednim njezinim dijelom. Premda se ni za koju od Artorijevih službi ne zna pouzdano koliko su trajale, pretpostavljamo da je mogao imati oko 50 godina kad je napustio Mizenu i krenuo na svoju iduću dužnost u Britaniju. U Britaniji je postao prefektom VI. legije *Victrix* koja je od 122. do 383. godine bila smještena u Eboraku (*Eboracum*, danas York).⁴⁹ Ondje je potom preuzeo zapovjedništvo nad legijama ili nekim drugim vrstama vojnih postrojbi⁵⁰ kako bi pošao u pohod protiv naroda čije je ime po novijim restitucijama razriješeno kao *Arm[enio]s*.⁵¹ Po tom čitanju Artorije je ratovao protiv Armenaca pa se postavlja pitanje na koje bi se ratne operacije odnosio taj pohod.

43 Ulomak natpisa CIL 3, 12791, pronađen također u Podstrani, potjecao je s Artorijeva sarkofaga.

44 CIL 3, 2520, 9226 (*Salona*), 8476 (Jesenice), 8425 (*Narona*), a javlja se i kao kognomen (npr. CIL 3, 2520, *Salona*) i agnomen (CIL 3, 9403, *Salona*). Ime je potvrđeno i na pečatima na ciglama (CIL 3, 10183, 10b).

45 Ž. Miletić 2014, str. 114, 126.

46 Kasije Dion ga upravo ovako naziva, *Cass. Dio*, LXIX, 13.2. Sekst Julije Sever bio je rodod iz Ekva, pripadao je senatorskom staležu i posebno se istakao u vojnim uspjesima. O njegovoj je karijeri rad u pripremi.

47 J. H. Farnum 2005, str. 17.

48 J. H. Farnum 2005, str. 20.

49 J. H. Farnum 2005, str. 20.

50 U starijoj literaturi uglavnom se misli da se radi o dvjema legijama, međutim ne čini se da je to bilo uklesano na natpisu, niti bi se slagalo sa sljedećom riječju. O prijedlogu novijega čitanja i razmišljanja o tome da je Artorije u pohodu na Armente koristio legionare i pomoćne postrojbe v. Ž. Miletić, 2014, str. 117-120.

51 U starijim restitucijama (npr. H.-G. Pflaum 1960, str. 536; J. Medini 1980, str. 365) stajalo je *Arm[orico]s*, interpretirajući dio Artorijeve karijere kao vojne operacije protiv Armoričana koji su živjeli u Belgičkoj Galiji.

Slika 8
Natpis sa sarkofaga Lucija Artorija Kasta (snimio Ortolf Harl)

Ž. Miletić taj pohod povezuje s vojnim operacijama koje su se zbivale u razdoblju vladavine Marka Aurelija i Lucija Vera, a koje bi se odnosile na ratove s Partima.⁵² To što neregularne postrojbe koje na ovome natpisu vidimo kao *Britannici* nisu epigrafski potvrđene u spomenutom razdoblju na ovom području ne znači da nisu tu i ratovale. Artorije je mogao predvoditi veksilaciju sastavljenu od legionara i pripadnika pomoćnih postrojbi koje su možda bile nazvane *Britannicae* ili *Britannicianae*.⁵³ Njegova titula na ovom dijelu natpisa glasi *dux*, što je neobično za pripadnika viteškoga staleža. Naime, taj je naslov bio rezerviran za senatore, a vitezovi ga u pravilu imaju tek od sredine 3. stoljeća,⁵⁴ što je neke znanstvenike navelo na zaključak da bi Artorijevu karijeru trebalo datiraju u 3. stoljeće.⁵⁵ Po Ž. Miletiću, ovdje bi naslov *dux* trebalo shvatiti u smislu *praepositus* ili *praefectus vexillationum*, odnosno zapovjednik veksilacija, predlažući pritom da je sam naziv

dux stavljen kako bi pokazao silnu količinu vojske pod viteškim umjesto pod senatorskim zapovjednikom.⁵⁶

Najintragantniji podatak s ovoga natpisa zadnja je stepenica u njegovoj karijeri, navedena kao *procurator centenarius provinciae Lib(---)*, što se interpretira na način da je bio prokurator u provinciji Liburniji. Liburnijom se inače nazivao prostor između Raše i Krke, no po ovom se natpisu čini da je Liburnija bila prokuratorska provincija, odnosno provincija kojom je upravljao prokurator viteškoga staleža.⁵⁷ Kako natpis kaže, Artorije je u toj provinciji imao *ius gladii*, odnosno vrhovnu vlast vezanu uz presude i donošenja smrtnih kazni.⁵⁸ Kao *procurator centenarius* za ovaj je položaj imao plaću od 100.000 sestercija godišnje.

Nameće se pitanje zašto je uopće i kada je osnovana prokuratorska provincija Liburnija. Julijan Medini je zastupao pretpostavku da je Liburnija bila osnovana kao provincija za vrijeme Marka Aurelija i Komoda kao dio

52 O razlozima zašto bi Artorije predvodio trupe iz Britanije u Armeniju v. Ž. Miletić 2014, str. 117-119. Također, tamo se navodi i moguće razrješenje koje bi to trupe mogle biti, kao i prijedlog novoga čitanja problematičnoga dijela natpisa u šestom i sedmom retku.

53 Ž. Miletić 2014, str. 119.

54 H.-G. Pflaum 1960, str. 536.

55 Npr. E. Ritterling 1925, str. 1610.

56 Ž. Miletić 2014, str. 120.

57 Ovo nije jedinstveni slučaj spomena Liburnije kao izdvojene administrativne jedinice, što se vidi po natpisima, npr. CIL 3, 249 (*Ancyra*, Galacija); CIL 8, 822 (*Municipium Aurelium C[-]*, Prokonzulska Afrika).

58 D. Faoro 2011, str. 169-174.

obrambeno-organizacijskih promjena poznatijih kao *praetentura Italiae et Alpium*.⁵⁹ Prema tome, Lucije Artorije Kast je kao prezidijalni prokurator samostalno organizirao obranu Liburnije i bio zapovjednik svim trupama u njoj. S pravnoga stajališta imenovanje Lucija Artorija Kasta za prokuratora *cum iure gladii* bilo bi ujedno i izravno uplitanje u autoritet i ingerencije namjesnika provincije Dalmacije.⁶⁰ Ipak, s obzirom da je odluka o osnivanju ove provincije proizašla iz potrebe obrane Italije, na tu se odluku nije imao tko buniti.⁶¹

Vrijeme nastanka ove provincije po J. Mediniju bilo bi oko 185. godine. Medini smatra da njezin vijek trajanja nije bio dug i da je već vjerojatno u prvoj polovini 3. stoljeća ugašena kao samostalna administrativno-teritorijalna jedinica i da je opet postala dijelom provincije Dalmacije.⁶² Ž. Miletić je, kako je već spomenuto, čitavu Artorijevu karijeru datirao nešto ranije pa tako i stvaranje prokuratorске provincije Liburnije povezuje s Germanskim ratovima šezdesetih godina 2. stoljeća, što bi odgovaralo vremenu u kojem je radi istih ratova došlo do promjena statusa provincija Recije, Norika i Dakije.⁶³

Lucije Artorije Kast skrasio se na području odakle je bio podrijetlom, a u kojem je dao sagraditi obiteljsku grobnicu (mauzolej).⁶⁴ Artorije je imao sreću dočekati starost i za života dati uklesati natpis, pa je stoga mogućnost da mu je karijera tekla nekim drugim smjerom od onoga kakav je uklesan gotovo nikakva.

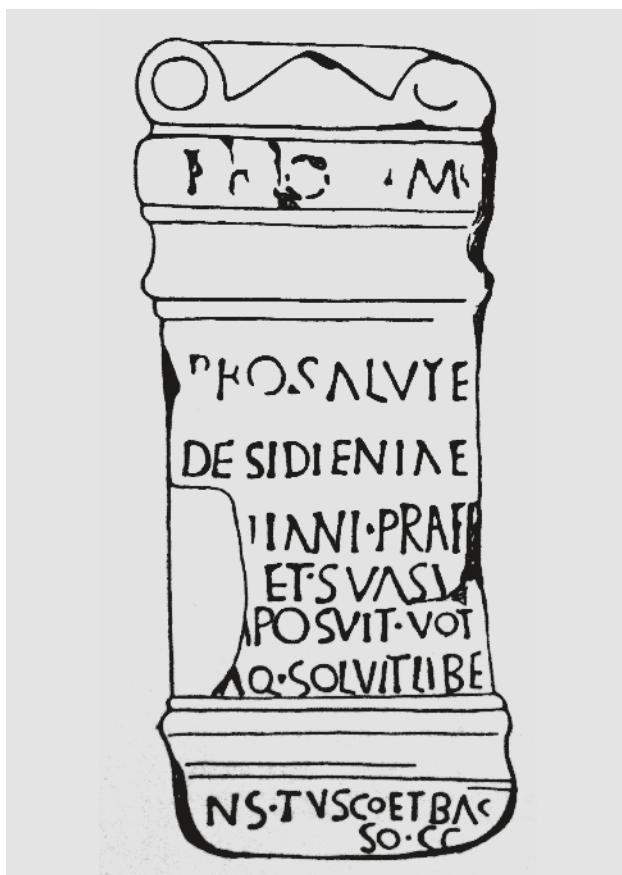
10. Žrtvenik Dezidijena Emilijana (sl. 9)

Mjesto nalaza: Housteads (*Vercovicium*), Britanija

Objava: RIB 1589

[(ovi) O(ptime) M(aximo) / pro salute / Desidieni Ae/[mi] liani praef/[ecti] et sua su[or]/[u]m posuit vot/[um]q(ue) solvit libe/ns Tusco et Bas/so co[(n)s(ulibus)]

Žrtvenik Jupiteru najboljem i najvećem postavljen je za zdravlje Dezidijena Emilijana i njegove obitelji. Dezidijen je bio prefekt kohorte, najvjerojatnije I. *Tungrorum*, koja je boravila u logoru u kojem je spomenik pronađen.

Slika 9

Žrtvenik Dezidijena Emilijana (preuzeto iz: RIB 1589)

Žrtvenik je datiran imenima konzula Tuska i Basa koji su na toj dužnosti bili 258. godine. Gentilicij *Desidienus* je rijedak i osim na ovome natpisu javlja se samo u Saloni⁶⁵ pa se prema tome pretpostavlja da je ovaj časnik bio najvjerojatnije upravo iz Salone.⁶⁶ Obitelj Dezidijena Emilijana najvjerojatnije je bila viteškoga staleža čiji je pripadnik možda bio i gradski vijećnik Gaj Dezidijen Prokul.⁶⁷ Podrijetlo je ovoga gentilicija vjerojatno u Italiji jer gentiliciji koji završavaju na *-ienus* uglavnom su podrijetlom iz Umbrije ili Picena,⁶⁸ no u samoj Italiji nije potvrđen.

59 J. Medini 1980, str. 370-371.

60 H.-G. Pflaum 1960, str. 537; J. J. Wilkes 1969, str. 329.

61 J. Medini 1980, str. 381.

62 J. Medini 1980, str. 390.

63 Ž. Miletić 2014, str. 124-125.

64 Mauzolej se najvjerojatnije nalazio na području današnje crkvice sv. Martina u Podstrani. O tome v. M. Glavičić 2014.

65 CIL 3, 9028, 12916.

66 J. J. Wilkes 1969, str. 335.

67 CIL 3, 12916 (*Salona*).

68 W. Schulze 1933, str. 55.

11. Počasni natpis cara Dioklecijana (sl. 10)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 8708.

Imp(eratori) Caes(ari) C[ai]o / Valerio D[io]/cletiano / P(io) F(elici) Aug(usto) r(es) p(ublica) S(alonitana)

Dosad je pronađeno preko 500 natpisa koji spominju cara Dioklecijana, od kojih su mnogi puno duži od ovoga, no ovaj je jedan od rijetkih koji su iz Salone. Iz natpisa se može saznati da je caru Dioklecijanu počasni natpis postavio grad Salona, što je bio jedan od načina priznavanja careve ličnosti i legitimiteta njegova vladanja.

O caru Gaju Aureliju Valeriju Dioklecijanu (*Gaius Aurelius Valerius Diocletianus*) mnogo je pisano tijekom posljednjih više od sto godina, a od naših je autora prvu veću znanstvenu raspravu napisao don Frane Bulić.⁶⁹ Iako je neupitno da je Dioklecijan rođen u Dalmaciji,⁷⁰ nisu sva mišljenja suglasna u vezi njegova salonitanskog podrijetla.⁷¹ Postoji izvor po kojem je bio iz Dokleje, što je već u kasnoj antici pretpostavljeno na osnovi njegova imena, no čini se da je ta teorija odbačena.⁷² Ime mu je prilikom rođenja navodno glasilo *Diocles*, a kasnije ga je sam promijenjeno u *Diocletianus*, kako ne bi zvučalo grčki. On je jedini car za kojega se pouzdano tvrdi da je bio iz Dalmacije, a njegovo je dalmatinsko, odnosno iliričko podrijetlo spomenuto u nekoliko antičkih izvora.⁷³

Rođen je 22. decembra 245. ili 247. godine,⁷⁴ a po Aureliju Viktoru bio je sin pisara i senatorskoga oslobođenika Anulina.⁷⁵ U životu je odabrao vojnu karijeru i 270-ih je godina bio zapovjednik vojske u Meziji, da bi se 283. godine pridružio caru Karu u pohodu na Perziju. Tada je bio poznat kao zapovjednik carske konjaničke garde (*protectores domestici*), a na tom je položaju ostao i pod Numerijanom, Karovim sinom. S obzirom na ovu vojnu službu, Dioklecijan je u svojim tridesetim godinama pripadao viteškome staležu.

Okrunjen je u Nikomediji 20. novembra 284., a na prijestolje je došao pod sumnjivim okolnostima. Naime, po

Slika 10

Počasni natpis caru Dioklecijanu (snimio Tonći Seser)

legendi iz *Historia Augusta*⁷⁶ Dioklecijan je kao vojnik u svojim mlađim danima boravio u Galiji, gdje mu je jednom prilikom jedna krčmarica kazala da je škrt. On joj je na to odgovorio da će biti darežljiviji kada postane car, a ona mu je uzvratila da se ne šali jer će uistinu postati carem onda kada ubije vepa. Po legendi, Dioklecijan je, kao strastven lovac, lovio veprove svaki put kad bi uzmogao. Otad se na prijestolju izmijenilo nekoliko careva, a za Dioklecijana su se stvari počele mijenjati nakon smrti

69 F. Bulić 2005. U tom se djelu navode i sva dotadašnja mišljenja o njegovu podrijetlu, kao i pučke legende s prostora Solina.

70 R. Syme 1973, str. 310, 316; J. Šašel 1982, str. 574; F. Bulić 2005, str. 18-30.

71 O raznim mišljenjima o njegovu podrijetlu J. J. Wilkes 2009.

72 J. J. Wilkes 2009, str. 336.

73 Aurelije Viktor (*Caes.* 39, 26-29) smatra da je rođen u Iliriku (... *Illyricum patria fuit*); na drugom mjestu (*Epit.* 39, 1) kaže da je Dalmatinac iz Dokleje (*Diocletianus Dalmata, oppido nomine Dioclea*); Eutropije (*Brev. a U. c.* IX 19, 2) smatra da je rođen u Dalmaciji (... *Diocletianum imperatorem creavit Dalmatia oriundum*...); Euzebijije (*Chron. s. a.* 286) kaže da je bio Dalmatinac (*Diocletianus Dalmata*). Ostale antičke i srednjovjekovne navode o Dioklecijanovu podrijetlu v. F. Bulić 2005, str. 18-20.

74 N. Cambi 2005, str. 152.

75 *Aur. Vict., Epit.* 39, 1: ... *Anullini senatoris libertinus*...

76 SHA, v. *Numeriani*, 14-15.

cara Kara (282. -283.), kojega je navodno ubio grom.⁷⁷ Prijestolje su naslijedila njegova dvojica sinova Karin, koji je vladao na Zapadu, i Numerijan, koji je vladao na Istoku. Dioklecijan je u to doba kao zapovjednik carske konjaničke garde boravio u Perziji gdje je bio i Numerijanov tast Flavije Arije Aper (*Flavius Arrius Aper*), zapovjednik pretorijanaca. Izbila je nekakva bolest među vojnicima pa je Numerijan zapovjedio pretorijancima da ga odvoje od ostatka vojske i odvedu u Kalcedon. Jednoga je jutro Numerijan pronađen ubijen u svome šatoru, a krivnja je pala na Apera, kojega je Dioklecijan nakon uhićenja ubio. Tako se obistinilo ono proročanstvo iz Galije, jer nakon što je ubio Apera (lat. *aper* je vepar) postao je carem. Dioklecijan se potom u Meziji sukobio s carem Karinom, kojega su tijekom bitke ubili vlastiti ljudi, te je napokon postao jedinim vladarom Rimskog Carstva.

Stupivši na prijestolje vodio je mudru politiku: težio je promjenama kojima je htio reformirati Carstvo, a jedna od osnovnih postavki te reforme bila je nasljeđivanje prijestolja. Stoga je već potkraj 285. godine za suvladara postavio Maksimijana (*Maximianus*), koji je prvo imao titulu *caesar*, a od 286. godine *augustus*, što ga je izjednačilo sa samim Dioklecijanom.⁷⁸ Šest godina poslije, 293. godine, Konstancije Klor (*Constantius Chlorus*) i Galerije (*Galerius*) imenovani su za suvladare, odnosno cezare koji su bili podređeni Dioklecijanu i Maksimijanu. Kako bi se njihove međusobne veze još više učvrstile, Galerije i Konstancije su se oženili kćerima Dioklecijana i Maksimijana. Rimsko je Carstvo razdijeljeno na četiri prefekture, a svakom je vladao jedan od tetrahra pa se ovakav sustav vladanja Rimskim Carstvom naziva tetrahija. U razdiobi vlasti Dioklecijan je dobio Orijent s Nikomedijom kao prijestolnicom, Maksimijan je upravljao Italijom iz Mediolana, Galerije Ilirikom iz Tesalonike, dok je Konstancije Klor upravljao Galijom sa sjedištem u gradu *Augusta Treverorum*. Carstvo, koje je dotad imalo pedesetak provincija, podijeljeno je na stotinjak manjih jedinica, koje su zajedno s prefekturama ujedinjene u 12 dijeceza na čijem je čelu stajao vikarij iz viteškoga staleža.⁷⁹ Tetrarsi su radi očuvanja granica Carstva često morali ratovati, a po počasnim

imenima zabilježenim na Dioklecijanovim natpisima vidi se da je pobjeđivao Germane, Sarmate, Perzijance, Karpe, Britance, Armence, Adijabene, a neke od njih i više puta.⁸⁰

Dioklecijan i Maksimijan su oko 287. godine uzdigli svoju vlast na religijsku razinu, pri čemu je Dioklecijan sebi u zaštitu uzeo Jupitera i ime *Iovius*, dok je Maksimijanov zaštitnik bio Herkul, prema kojem je dobio ime *Herculius*. To je vjerojatno imalo i simbolički karakter po kojem je Dioklecijan ipak bio iznad Maksimijana jer je kao Jupiterov štitićenik imao dominantnu ulogu upravljanja Carstvom i osmišljavao je politiku, dok je Maksimijan kao Herkulov štitićenik bio izvršitelj politike, ali ispod Dioklecijana.⁸¹

Dioklecijanova supruga zvala se Priska, a o njoj se zna vrlo malo. Za sada nije potvrđeno da je nosila naslov *Augusta*, kakav su carice obično imale, ali prije nekoliko je godina u Saloni pronađen natpis po kojem se vidi da je oslovljena kao *nobilissima femina*.⁸² Dioklecijan i Priska imali su kćer Valeriju koja je, kako je rečeno, postala Galerijevom ženom.

Jedan od važnijih događaja prije nego je abdicirao bila je proslava njegova dvadesetogodišnjeg vladanja (*vicennalia*), a za tu je priliku iz Nikomedije 303. godine došao u Rim. Iako je boravio u Italiji već prve godine svoga vladanja, zanimljivo je da je tek prilikom slavljenja *vicennalia* po prvi put došao u Rim.⁸³

Napustio je prijestolje 1. maja 305.⁸⁴ Sazvao je zapovjednike svoje vojske na Istoku i nedaleko od Nikomedije, gdje je prije više od 20 godina bio proglašen carem, iznio im već unaprijed pripremljen plan: smatrao je da je odvise star pa će se on i Maksimijan povući, a na mjesto careva dolaze Galerije i Konstancije Klor. Usprkos očekivanjima da novim cezarima postanu Konstantin, sin Konstancijev, te Maksencije, Maksimijanov sin, to se nije dogodilo. Za nove su cezare izabrani iskusan vojnik Sever i Maksimin Daja, Galerijev nećak.⁸⁵

Kao mjesto gdje će provoditi svoje umirovljeničke dane odabrao je Aspalat (*Aspalatum*) pored Salone. Znao je otprije da će se jednom tu skrasiti pa je desetak godina prije, vjerojatno odmah po uspostavi tetrahije, naredio gradnju rezidencijalne palače. O tome kako je naselje Aspalat izgledalo

77 SHA, v. *Cari*, 8.

78 N. Cambi 2005, str. 154.

79 N. Cambi 2005, str. 156.

80 Npr. AE 1950, 290 (*Laus Pompeia*), AE 1973, 526a (*Aphrodisias Cariae*), AE 1995, 1345 (*Halmyris*).

81 A. K. Bowman 2007, str. 70, 75.

82 J. Jeličić-Radonić 2009, str. 325-326.

83 J. J. Wilkes 2008, str. 243. Iako zvuči čudno, nekoliko careva uopće nije vidjelo Rim (Makrin, Tacit, Florijan, Kar, Numerijan i Karin). Oni su, doduše, vladali kratko vrijeme, a za careve su izabrani daleko od Rima (J. J. Wilkes 2008, *ibidem*).

84 Ovu epizodu podrobnije opisuje Laktancije (*De mort. pers.* 19).

85 A. K. Bowman 2007, str. 87-88.

prije Dioklecijana ne zna se mnogo, no čini se da je za potrebe gradnje palače sravnjen vrlo bitan dio naselja.⁸⁶ Kršćanski pisac Laktancije opisuje njegovu strast za građenjem kao neumjerenu, što je za posljedicu imalo da je neke provincije doveo do ruba financijske propasti,⁸⁷ a navodno je htio Nikomediju izjednačiti s Rimom po broju zdanja.⁸⁸

Godine 308. boravio je u Karnuntu na zasjedanju o spašavanju tetrahrije. Tada su ga, kako izvještava Aurelije Viktor, Maksimijan i Galerije nagovarali da se vrati na prijestolje, na što im je on odgovorio: »Kad biste mogli vidjeti kupus koji sam svojom rukom zasadio u Saloni, zaista nikad ne biste smatrali da to treba pitati.«⁸⁹

Osim uvođenja tetrahrije, jedna od najvažnijih promjena koju je Dioklecijan donio za vrijeme svog vladanja bila je izdavanje Edikta o cijenama trgovačkih proizvoda u Carstvu 301. godine (*Edictum Diocletiani et collegarum de pretiis rerum venalium*). Njime se pokušao uspostaviti red u određivanju cijena raznih proizvoda koje su radi pohlepe trgovaca često bile iznimno visoke. Ediktom nisu bile uspostavljene cijene proizvoda i usluga nego njihova najviša moguća granica prodaje. On se očuvao u ulomcima natpisa na grčkom i latinskom jeziku, a primjerak edikta bio je postavljen u mnogim gradovima. O tome svjedoči podatak da je dosad pronađeno oko 140 njegovih fragmenata u raznim gradovima, pogotovo na istoku Carstva, no tekst još uvijek nije poznat u cijelosti.⁹⁰ Izdavanje ovoga edikta zapravo je bila završna faza ekonomskih reformi koje je ovaj car sa suvladarima poduzeo: prethodno su bile provedene reforma poreza i monetarna reforma, a ovim se ediktom reguliralo gospodarstvo.⁹¹ Po tvrdnjama iz preambule edikta, on je donesen prvenstveno radi zaštite vojnika. Oni su bili najzaslužniji za sigurnost u Carstvu, ali su bili i potencijalno najopasnija skupina ljudi. Naime, vojnici su redovite plaće i povremene darove primali u novcu pa su hranu morali sami kupovati. Ako bi

došlo do pohlepe trgovaca, odnosno do neumjerenoga dizanja cijena ili do umjetnoga stvaranja nestašice radi što bržeg bogaćenja, vojnici su bili ti koji bi se lako mogli pobuniti pri čemu bi moglo doći do anarhije.⁹² Kazna za nepoštivanje ovoga edikta bila je smrtna, a Laktancije kaže da je mnogo krvi proliveno za male i neznatne prekršaje.⁹³ U dijelu edikta koji je bitan za Dalmaciju spominje se brodarina u odnosu na teret i udaljenost pojedinih lokacija. Salona, koja se spominje triput, istaknuta je kao glavna luka Dalmacije i kao jedan od punktova na Jadranu s kojim komuniciraju najveće luke Carstva.⁹⁴

Reforma poreza, prije nego je uveo edikt o cijenama, odnosila se na uvođenje poreza po glavi svakoga stanovnika koji nije živio od obrađivanja zemlje, tzv. glavarine (*capitatio*), a zemljoposjednici su morali plaćati i porez na obradivo zemljište (*iugatio*) koji su zbog inflacije plaćali u naturi.⁹⁵ Nije poznato jesu li Dioklecijanove ekonomske reforme bile efikasne, a znanstvenici su podijeljeni oko stava o njihovoj uspješnosti.⁹⁶

Osim ekonomskih reformi, Dioklecijan je napravio i vojnu reformu kojom je povećao broj vojnika s oko 400.000 na oko 435.000. Reorganizirao je tradicionalni vojni pogranični sustav obrane, uspostavio je dvije odvojene razine zapovijedanja, organizaciju opskrbe i vojne administracije, jednu za pograničnu statičnu vojsku (*limitanei*), a drugu za pomičnu vojsku (*commitatenses*). Time vojno zapovjedništvo na granicama nije više ovisilo o namjesniku provincije, nego je bilo samostalno. Smanjio je broj vojnika po postrojbi, tako ih je učinio lakše pokretljivima. Jedinice koje su bile pod izravnim carskim zapovjedništvom razmjestio je u blizini carskih prijestolnica i važnih gradova: *Augusta Treverorum*, *Mediolana*, *Akvileje*, *Sirmija*, *Tesalonike*, *Serdike*, *Nikomedije* i *Antiohije*.⁹⁷

Ono negativno što se vezuje uz Dioklecijana su progoni kršćana koji su bili pravno utemeljeni četirima

86 To se vidi po arheološkim ostacima arhitekture datiranih u 1. i 2. stoljeće koji su pronađeni u istraživanju supstrukcija palače. O tome v. S. Perojević - K. Marasović - J. Marasović 2009.

87 Lactant., *De mort. pers.* VII, 8-10.

88 Tu je očigledno riječ o pretjerivanju, jer da je toliko htio Nikomediju učiniti većom od Rima ne bi u Rimu poduzeo velike graditeljske i restauratorske zahvate nakon požara 283. godine. (N. Cambi i B. Lučin str. 144, bilj. 36 u njihovu prijevodu i komentaru Laktancija).

89 Aur. Vict., *Caes.* 39, 6: *Utinam Saloniae possetis visere olera nostris manibus instituta, profecto numquam istud temptandum iudicaretis.*

90 N. Cambi 2002, str. 49-50.

91 N. Jovanović 2009, str. 554.

92 N. Jovanović 2009, str. 555.

93 Lactant., *De mort. pers.* 7, 6-7.

94 N. Cambi 2002, str. 58.

95 M. Corbier 2008, str. 376-381.

96 Za različita mišljenja v. N. Jovanović 2009, str. 554, bilj. 4. Osim Laktancijeve vijesti o kaznama za nepoštivanje edikta, kojega je i sam smatrao lošim, u prilog o kratkotrajnosti njegove primjene mogao bi ići i podatak da su sve ploče s kopijama edikta pronađene razbijene (možda namjerno), a nema nijednoga čitava primjerka. O tome N. Cambi 2002, str. 50.

97 K. Strobel 2007, str. 268-269.

proglasima a koji su nastali 303. i 304. godine. Posljedica ovih proglašenja bili su ubijanje i mučenje kršćana, rušenje crkava i paljenje kršćanskih knjiga.⁹⁸ Mučenja i progoni nisu zaobišli ni Salonu u kojoj je već tada egzistirala kršćanska zajednica čiji su mnogi pripadnici bili pogubljeni. Proglasi su najvjerojatnije nastali na Galerijev nagovor,⁹⁹ a pritom je najveća ironija to što je Galerije, kod Laktancija nazvan »zvijer« (*bestia*), pred smrt izdao proglas o slobodi kršćanskoga vjerovanja.¹⁰⁰ Prisku i Valeriju je, po Laktanciju,¹⁰¹ Dioklecijan silio prinosti žrtve poganskim bogovima, što je poslužilo za pretpostavku da su njih dvije bile kršćanke, no to u znanosti nije dokazano.

Dioklecijan je u svojoj palači uživao sve do smrti svoje supruge i kćeri koje su ubijene 314. ili 315. godine u Tesalonici.¹⁰² Postoji nekoliko izvora i različitih mišljenja o godini Dioklecijanove smrti,¹⁰³ ali umro je najvjerojatnije 316. godine.¹⁰⁴ Još za života, kao privatna osoba, bio je proglašen bogom,¹⁰⁵ što je bio privilegij careva i to uglavnom pokojnih. Pokopan je u mauzoleju svoje palače koji je kasnije pretvoren u katedralu, a koji je na taj način i ostao sačuvan u svojoj izvornoj tlocrtnoj formi.

Za njegova je vladanja došlo do ekonomskoga i graditeljskoga procvata u Saloni, posebice u njezinu istočnome dijelu, o čemu govore za sada još uvijek skromni, ali pouzdani arheološki ostatci.¹⁰⁶ O prosperitetu grada u njegovo doba govori i službeni naziv grada - *Colonia Martia Iulia Valeria Salona felix*, u kojem se vidi Dioklecijanov gentilicij *Valerius*.

12. Stela Aurelija Valerina (sl. 11)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: D. Rendić-Miočević 1957, *Salona* IV, br. 136

Aur(elio) Valerino excepto/ri imp(eratorum duorum) in officio memo(ri)a(e) qui aput (!) civitatem / Nicomedien-sium fat/i munus complevit / vixsit (!) annis XXXII et [VI?]/ me(n)s(ibus) Aur(elius) Leontius vir / docen(arius) et dec(urio) col(oniae) Salon(itanae) / ex curatoribus eiusd(em) civi-tatis filio dulc(issimo) adque obsequ(entissimo) pater infeli(x) qui quod primo mihi / hoc facere debuerat e/go feci

Slika 11

Nadgrobni spomenik Aurelija Valerina (snimio Ortoľ Harľ)

98 A. K. Bowman 2008, str. 86.

99 Lactant., *De mort. pers.* 14-15.

100 Lactant., *De mort. pers.* 32-34.

101 Lactant., *De mort. pers.* 15: *...et primam omnium Valeriam coniugemque Priscam sacrificio pollui coegit.*

102 Lactant., *De mort. pers.* 51.

103 Svi izvori u F. Bulić 2005, str. 68-73.

104 N. Cambi 2005, str. 178.

105 Eutr., *Brev. a. U. c.* IX, 28.

106 J. Jeličić-Radonić 2009.

Aurelije Valerin radio je kao *exceptor*, odnosno pisar na carskome dvoru u Nikomediji, gdje ga je zatekla smrt u dobi od 32 godine. Njegova se služba može datirati spomenom izraza da je djelovao u doba dvaju careva (*exceptor imperatorum duorum*), što se poklapa sa zajedničkim vladanjem Konstantina i Licinija između 313 i 324. godine.¹⁰⁷ Nikomedija je u vrijeme nastanka natpisa bila prijestolnica istočnoga dijela Carstva. Valerin je prikazan u odjeći koja je tipična za razdoblje kasne antike, no ono što je zanimljivo jest to što njegova odjeća ima obilježja vojnika. Naime, on nosi hlamidu pričvršćenu lukovičastom fibulom, a ispod hlamide nalazi se tunika opasana vojničkim remenom. Lukovičasta je fibula u ovom slučaju primjer isticanja statusa pokojnika, a inače su se nosile kao vojničke fibule. Tunika ima duge rukave koji su bogato izvezeni, što bi možda ukazivalo na utjecaj istočnjačke mode.¹⁰⁸ Upravo je taj spoj vojničke odore i civilne funkcije zanimljiv kod ovoga prikaza, što bi se moglo povezati s jednim mjestom iz Teodozijeve kodeksa gdje se kaže da je Konstantin dao svojim dvorjanima sve beneficije vojnika.¹⁰⁹ Aurelije u svojoj desnoj ruci drži nekakav svitak, što je možda prikaz dekreta o njegovu imenovanju na poziciju koju je obnašao za života, ili ukazuje na posao kojim se bavio.

Spomenik mu je postavio otac Aurelije Leoncije, dekurijski kolonij Salona, koji je imao i počasnu titulu *curator civitatis*. On je oslovljen viteškom titulom *vir ducenarius*, no iz natpisa nije jasno naznačeno koju vrstu dužnosti je obnašao. Naime, položaj ducenarija mogao se odnositi na djelatnosti u palatinskome uredu u Rimu, svećeničke funkcije i vojnička zaduženja.¹¹⁰ Vjerujem da nećemo stoga pogriješiti ako pretpostavimo da je Aurelije Leoncije kao ducenarij boravio izvan Dalmacije, i to upravo s mješavinom vojničkih i birokratskih zaduženja, baš kao i njegov sin. Valerin nije komemoriran s tipičnim naslovima koji bi upućivali na viteški stalež, no s obzirom na svoju uglednu službu na carskome dvoru te na činjenicu da mu je otac bio vitez, smatramo da je nesumnjivo pripadao sloju društva koji je iznad običnoga građanskog.

Natpis ima elemente sepulkralne poezije, što se vidi iz sintagme *fati munus complevit* ili čitave rečenice *qui quod primo mihi hoc facere debuerat ego feci*, a koje govore o nepravdi sudbine što je roditelj nadživio svoje dijete.¹¹¹

Nije poznato je li mu je u Saloni postavljen natpis nad grobom ili nad kenotafijem. S obzirom na udaljenost između Nikomedije i Salone čini se jednostavnijim podizanje kenotafija nego prijenos tijela i pokop u Saloni, ali ovo potonje nije nemoguće. Naime, kako se moglo vidjeti i iz primjera Salonitancu čije je tijelo prebačeno iz Akvileje u Salonu,¹¹² tako su i posmrtni ostaci ovoga mladog čovjeka mogli biti vraćeni u domovinu. Ovdje treba uzeti u obzir i ekonomsku pozadinu ove obitelji koja je mogla platiti repatrijaciju pokojnikovih ostataka.

13. Sarkofag Honorije i Konstancija (sl. 12)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 9506; Salona IV, br. 159

Constanti coniux, parvorum / mater Honoria dulcibus / eximie carissima semper et una, / conples ter denos atque vitam / vixerit annos, martyribus / adscita cluet. Cui parvula con/tra rapta prius praestat tumu/li cosortia dulcis. / Deposita VII kal(endas) apriles

Depositus Constant/ius v(ir) c(larissimus) ex proconsul/e Africae, die prid(ie) no/n(as) iul(ias), post cons(ulatum) d(omini) n(ostr) Gra/tiani Aug(usti) III et E/q(uit) v(iri) c(larissimi)

Dva natpisa na jednom sarkofagu spominju bračni par Honoriju i Konstancija koji su umrli u različito vrijeme. Honorija je umrla prije Konstancija, što je vidljivo po njezinu metričkom natpisu klesanom u heksametru u centralnome polju sarkofaga, dok je Konstancijev smješten u polju s lijeve strane. Konstancije je bio pripadnik senatorskoga staleža, a znamo da je pred kraj svoga života bio namjesnik provincije Afrike. Po natpisu iz Afrike¹¹³ njegovo je puno ime bilo Paul Konstancije (*Paulus Constantius*), a dužnost namjesnika, odnosno prokonzula Afrike, obnašao je do 7. septembra 374. kada je s te dužnosti odstupio. To doznajemo po dvjema konstitucijama iz zbirke zakona Rimskoga Carstva iz razdoblja kršćanskih vladara, nazvane *Codex Theodosianus*. Jedna je datirana 10. jula 374. i spominje opskrbu vojnom odorom, a naslovljena je na Konstancija (*CTh VIII, 5, 33*), dok druga spominje njegovo umirovljenje 7. septembra iste godine (*CTh IV, 13, 7*). Čini se da je na dužnosti prokonzula bio samo te 374. godine

107 Salona IV, str. 363.

108 D. Rendić-Miočević 1957, str. 157-159.

109 *Cod. Theod.* VI, 36.1. O tome i Salona IV, str. 363.

110 Salona IV, str. 364.

111 D. Rendić-Miočević 1957, str. 161.

112 Salona IV, br. 201.

113 CIL 8, 23849 (El Fahs, *Castellum Biraccaccarensum*).

Slika 12
Sarkofag Honorije i Konstancija (snimio Dino Demicheli)

jer je godinu prije ovu dužnost obnašao slavni Kvint Aurelije Simah.¹¹⁴

Po natpisima pronađenima na tlu Afrike njega su pratila dvojica sinova, Paulin, koji je bio legat u Kartagi, i Antonije Paul, legat u Prokonzularnoj Numidiji.¹¹⁵ Honorija je umrla u dobi od 30 godina, a ako je to bilo dvadesetak godina prije Konstancija, njihovi su sinovi u tom razdoblju mogli imati oko 30 godina, što bi bila prihvatljiva dob za njihove magistrature. S druge strane, moguće je da je Konstancije prije Honorije već bio u braku s drugom ženom i s njom dobio ovu dvojicu sinova.¹¹⁶ Natpis se po tekstu *post consulatum Gratiani III et Equiti* može datirati u 375. godinu jer je ovaj par konzula na čelu države bio 374. godine, a za iduću godinu nitko nije bio postavljen. Konstancije je pokopan 6. jula 375. u Saloni, u koju se najvjerojatnije vratio nakon odlaska s dužnosti prokonzula.

Mogući vitezovi i senatori salonitanskoga podrijetla u vojnoj službi

Broju vojnika koji su predstavljeni u zadnja dva nastavka vjerojatno bi se iz postojećega korpusa natpisa mogao još poneki pridružiti, ali kako za neke vojnike nije poznato jesu li služili igdje osim u Dalmaciji, a za neke nemamo dovoljno podataka iz kojih bismo ustanovili salonitansko podrijetlo, izostavljeni su iz glavne rasprave. Spomenut ćemo neke za koje postoji utemeljena pretpostavka da se radi o Salonitancima visoka roda koji su vojnu karijeru ostvarivali izvan Dalmacije. Jedan od najranijih takvih spomenika postavljen je za Lucija Precilija Klementa Julijana,¹¹⁷ koji je bio vrhovni svećenik i patron kolonije Salone, nekadašnji primipil i prefekt logora V. legije *Macedonica*. Viteški je stalež najvjerojatnije dosegao nakon što je postao primipil. S legijom je boravio u Meziji,

114 T. D. Barnes 1985, str. 185.

115 CIL 8, 17517; AE 1892, 34 (Guelma/Calama); CIL 8, 23849 (El Fahs, *Castellum Biracsaccarensium*).

116 Salona IV, str. 404.

117 CIL 3, 2028 (Salona). L(ucio) Praec[il]i[us]o L(uci) f(ilio) Clementi / Iuliano / pontif(ici) quinquennal(i) desig(nato) / fl(amin)ini patrono coloniae / primipilari leg(ionis) V Macedonicae / praefecto castrorum / leg(ionis) eiusdem veterani qui / militaver(unt) sub P(ublio) Memmio Re/gulo legato Augusti et mis/si sunt Q(uinto) <F=E>u[te]tio Lusio Saturni/no M(arco) Seio Verano co(n)s(ulibus) curam geren/tibus Ti(berio) Claudio Celso Ti(beri) Aug(usti) / COMBIO? M(arco) Tauritio Marcellino / I(ocus) d(atus) p(ublice)

a spomenik se može datirati u Klaudijevo razdoblje. Odlazak iz poprilično udaljene Mezije u Salonu mogao bi se objasniti eventualnim Precilijevim salonitanskim podrijetlom, ali za to nema dovoljno dokaza.

Počasni spomenik u Saloni bio je postavljen za danas nepoznatu osobu senatorskoga staleža.¹¹⁸ Od službi za koje je sigurno da ih je obnašao spomenute su: vojnički tribunat u I. legiji *Italica* koja se tada nalazila u Novama u Donjoj Meziji, dok je kvesturu, pučki tribunat i preturu odradio kao kandidat cara Hadrijana, što znači da ga je osobno poznao. S obzirom na oštećenost natpisa nije jasno je li bio legat XXX. legije *Ulpia victrix* ili XX. *Valeria victrix*. Ovakav se spomenik ne bi postavio za osobu koja nije bila vezana uz Dalmaciju, a moguće i uz samu Salonu. Vrlo uvjerljivu pretpostavku dao je G. Alföldy po kojem bi ovaj senator mogao biti sin Seksta Julija Severa, glasovitog Hadrijanova generala.¹¹⁹ U tom bi se slučaju radilo o osobi koja je bila iz Ekva, kolonije u zaleđu Salone. Još jedan nepoznati senator s bogatom karijerom, kojega je odlikovao car Septimije Sever, komemoriran je u Saloni, no nismo sigurni je li iz nje i potjecao.¹²⁰ Pripadnik senatorskoga staleža Publije Balzamije Sabinijan imao je titulu legijskoga tribuna,¹²¹ no najvjerojatnije se radi o počasnju titulu.¹²² Naime, naveden je kao *clarissimus puer*, što označava dječaka senatorskoga staleža koji u stvarnosti ne bi mogao obnašati legijski tribunat. Bio je sin prokuratora provincije Dalmacije i mogao je biti rođen u Saloni, premda je njegov otac najvjerojatnije bio stranac kojega je služba dovela u Salonu. Jedan natpis spominje viteza Lucija Antonija Firma iz Salone koji je postao carski prokurator, a koji je prethodno obavljao službu *praefectus fabrum*.¹²³ Kako je rečeno, radi se o neodređenoj funkciji u ranoj viteškoj karijeri, no kako ne znamo je li pri njezinu obnašanju ovaj vitez boravio izvan Dalmacije nije mogao ući u glavni dio rasprave. Natpis na poklopcu poznatoga sarkofaga s prikazom lova na Kalidonskoga vepra spominje Julija Sabina Prokulejana. Kao komemoratori

navedeni su mu roditelji, što se, po ovdje uspostavljenim kriterijima, može smatrati dovoljnim dokazom da se radi o Salonitancu. Dio natpisa nakon njegovih imena završava na *-is*, a rekonstruiran je izrazom *a militiis*.¹²⁴ Taj se izraz vezuje uz vitešku vojnu službu, uglavnom u 3. stoljeću, i podrazumijeva završetak niza viteških vojnih milicija, no smatramo da nema dovoljno elemenata za tvrdnju koja bi potvrđivala viteški stalež i njegove vojne funkcije. Izraz *a militiis* potvrđen je na četirima spomenicima sa salonitanskog područja,¹²⁵ no ni za jednoga od njih ne možemo sigurno ustanoviti salonitansko podrijetlo osoba na njima spomenutih. Ulomak sa spomenom viteza koji je dvaput bio legijski tribun otkriva ime glasačkoga okruga *Tromentina* pa je jasno je da se radilo o Salonitancu, no premda ne doznajemo u kojoj je legiji služio i je li to bilo izvan Dalmacije, to možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti.¹²⁶ Natpis koji spominje isluženoga primipila Kvincija Germana sugerira da se radi o vitezu, ali nije jasno je li bio iz Salone i je li bio izvan Dalmacije.¹²⁷ Zapovjednik III. kohorte Alpinaca Kvint(?) Enije¹²⁸ mogao je biti Salonitanac, no nije sigurno je li vojevao i izvan Dalmacije. Osim čitavih i dosta dobro sačuvanih natpisa postoji i nekoliko fragmenata natpisa vitezova koje nije moguće sa sigurnošću svrstati među Salonitance.¹²⁹

U razdoblju kasne antike još je teže utvrdivo moguće salonitansko podrijetlo vitezova i senatora i to ponajviše zbog nedovoljno informacija o vrsti vojnih jedinica i njihovom rasporedu. Osim toga, u ovom je razdoblju zabilježen niz posve drukčijih vojnih izraza i počasnih naslova koji nisu jasno staleški odijeljeni kao u razdoblju principata. Navest ćemo samo nekolicinu za koje smatramo da bi mogli pripadati u okvir ove teme. Pripadnik najvišega sloja salonitanskoga društva, Marcellin, bio je prokonzul Dalmacije od 598. do 603. godine, kada je Dalmacija bila pod bizantskom upravom.¹³⁰ Podrijetlom je bio iz Salone, a na položaju prokonzula sigurno je imao veze s vojnim zapovjedništvom. Iako njegova vojna uloga nije potvrđena

118 AE 1922, 36 (*Salona*). ----/[---]e]gat(o) l[eg(ionis) XXX Ulp(iae) / vict]ric(is) praetori c[anditato / Divi] Hadriani tri[b(uno) plebis / candid]ato eiusdem q[uaestori / Divi Ha]driani t[rib(uno) mil(itum) / leg(ionis)] l Itali[cae Illviro a(uro) a(rgente) a(ere) f(lando) f(eriundo)?]

119 G. Alföldy 1968, str. 120.

120 ILJug 2080 (*Salona*).

121 CIL 3, 1985 (Klis).

122 H.-G. Pflaum 1960, str. 934; G. Alföldy 1968, str. 139.

123 CIL 3, 2075 (*Salona*).

124 ILJug 2076A (Split).

125 CIL 3, 8677; 12906; AE 1997, 1230 (*Salona*); CIL 3, 14972 (K. Štafilić); D. Maršić 1998, b. 21 (Konjsko).

126 CIL 3, 14707 (*Salona*), --Tro[m(entina) ---] / [--- trib(unus)] mil(itum) bis l[eg(ionis) ---] JARE[---] / [---]P--

127 CIL 3, 8754 (*Salona*).

128 CIL 3, 8739 (*Salona*).

129 CIL 3, 8770, 8771, 8780 (*Salona*).

130 *Salona* IV, br. 96 (*Salona*), 260 (Vranjic).

izvan Dalmacije, možemo je pretpostaviti. Flavije Viktorin bio je ducenarij konjaničke veksilacije nazvane *Valentinianenses*, no ne može se utvrditi njegovo eventualno salonitansko podrijetlo.¹³¹ Antonije Taur je početkom 4. stoljeća postao ducenarij nakon što je prošao dva centenarijska položaja, što bi se moglo odnositi i na civilnu i na vojnu službu.¹³² Najvjerojatnije s tribunskom titulom pokopana su dvojica uglednika višega staleža u Saloni u 5. stoljeću,¹³³ no ni kod njih nije jasno radi li se o civilnome ili o vojnome položaju.

Zaključak

Kao i kod vojnika opisanih u prošleme nastavku ovoga serijala, natpisi salonitanskih vitezova i senatora uglavnom su pronađeni u Dalmaciji (10 od 13). Od ovdje opisanih spomenika šest ih je nadgrobnih (od kojih je jedan postavljen za života osobe koju komemorira), šest počasnih i jedan posvetni. Počasni natpisi bili su uklesani u vrijeme još uvijek aktivne službe pojedinaca i postavljeni unutar grada gdje je postojala javna površina predviđena za komemoraciju njezinih zaslužnih građana, ali i stranaca koji su bili na visokim položajima u Saloni. Upravo iz razloga što se radi o počasnim spomenicima na njima nije podatak o dobi ljudi koje spominju, a zanimljivo je da je on rijetko vidljiv i na nadgrobnim natpisima. Valja pretpostaviti da se počasni spomenici podižu zaslužnim osobama u gradu njihova podrijetla. Salonitansko je podrijetlo tada utvrđivano ili spomenom glasačkog okruga *Tromentina* (kat. br. 1-5) ili iz konteksta samoga natpisa (kat. br. 9, 1, 12). *Tribus Tromentina* kao podrijetlo navedena je i kod Lucija Geminija Montana (kat. br. 6), čiji spomenik potječe iz Jadera, no interpretiran je kao najvjerojatnije Salonitanac jer se u Jaderu javlja *tribus Sergia*. Jedina osoba koju možemo svrstati u vitezove, a koja je u tuđini navela podatak o salonitanskome podrijetlu je Tit Flavije Firm (kat. br. 7). Dvojici vitezova čiji su spomenici pronađeni izvan Dalmacije podrijetlo je utvrđeno na osnovi gentilicija koji su najbolje potvrđeni u Saloni (kat. br. 8 i 10). Kako su i senatorske i viteške karijere često mješavina civilnih i vojnih dužnosti, vidjeli smo da je kod nekih vojna služba prevladavala u karijeri, dok su neki imali većega uspjeha kao gradski magistrati, a tek su Artorije i Eronije došli do prokuratorskoga namještenja. Za nekolicinu spomenika nemamo potpune podatke jer im se spomenici nisu sačuvali čitavi (kat. br. 1 i 2). Kod vitezova najveću je vojničku

slavu ostvario Lucije Artorije Kast (kat. br. 9). Najdalje je, pak, dospio Dioklecijan (kat. br. 11) koji je postao car, a on je ujedno i jedini sigurno potvrđeni car podrijetlom iz Dalmacije. Salonitanci su vitezovi pokazali nekoliko različitih vrsta karijere koja je uključivala vojne službe. Zapaženu karijeru ostvario je i Kvint Eronije Montan (kat. br. 8) koji je kao vojni zapovjednik upravljao prokuratorskom provincijom Mauretanim Tingitanom. U kasnoj je antici najugledniji položaj imao i jedini sigurni potvrđeni senator ove skupine, Konstancije, koji je upravljao provincijom Afrikom 374. godine (kat. br. 13). Kao zapovjednici kohorata izvan Dalmacije, Salonitanci su potvrđeni na čelu njih pet (*III Voluntarium civium Romanorum, I Lucensium, I Sebastenororum, II Lusitanorum* i najvjerojatnije *I Tungrorum*). Kao legijski tribuni potvrđeni su u X. legiji *Gemina pia felix* te u nekoliko legija čija se imena nisu sačuvala. Artorije je kao centurion bio u četirima legijama (*III Gallica, VI Ferrata, II Adiutrix, V Macedonica*), a kao primipil u V. legiji *Macedonica*. Predvodio je VI. legiju *Victrix* i bio na čelu vojnoga kontingenta, moguće sastavljena od legionara i pomoćnih postrojbi, a i jedini je vitez s ovoga popisa koji je bio na čelu mornarice.

Dosadašnja epigrafska saznanja pokazuju da je 2. stoljeće bilo razdoblje u kojem su, neovisno o njihovu društvenom statusu, Dalmatinci općenito ostvarili najveću ekspanziju izvan svoje provincije i imali najviše uspjeha u svojim karijerama. Salona je dala svoj doprinos u časničkom i zapovjedničkom kadru vojske Rimskoga Carstva, no s obzirom na broj natpisa koji potječu s područja Salone, broj onih koji pripadaju vitezovima i senatorima ne čini se velik. Ako izuzmemo karijere Lucija Artorija Kasta i Kvinta Eronija Montana, iz Salone zasad ne potječe ni jedan vitez koji je imao tipičnu međuprovincijalnu vojnu karijeru koja uključuje višestruke milicije i prokuratorsko namještenje ili, u još boljem slučaju, zapovjedništvo nad pretorijem u Rimu. Uglavnom se radi o vojnicima s jednom viteškom milicijom (kat. br. 1-6, 10), a nekima su prethodile i ugledne municipalne dužnosti (kat. br. 3-5). Razlog tom izgledu manjku zainteresiranosti za vojnu službu može biti mnogostruk, a navest ćemo samo neke od njih. Dalmacija je već krajem 1. stoljeća postala skoro demilitarizirana provincija. Moguće je da se stanovništvo Salone, koja je bila lučki grad, više orijentiralo na trgovinu, proizvodnju, uslužne djelatnosti i gradske dužnosti, a manje na odabir vojne službe. Salona nije nastala kao vojna kolonija, kako

131 Salona IV, br. 97 (*Salona*).

132 Salona IV, br. 378, str. 687 (*Salona*).

133 Salona IV, br. 179 (*Salona*), 561 (*Split*).

je to bilo s kolonijom Ekvom, i jedina aktivna vojska koja je tu boravila bili su uglavnom vojnici vezani uz namjesnikov ured u kojem su obavljali mješavinu obavještajnih i birokratskih zaduženja te ponešto mornara koji su imali svoja zaduženja u luci.

Ipak, treba reći da većina ovdje predstavljenih natpisa nisu potpuno mjerodavni za objektivni sud o vojnim karijerama. Počasni su natpisi postavljeni uglavnom u trenutku aktivne službe, što znači da su ovi ljudi možda i dalje napredovali. Kako je ustanovljeno da je u Saloni relativno malo natpisa vitezova i senatora, moguće je da mnogi natpisi možda nisu poznati iz naizgled čudna, no vrlo praktična razloga: počasni su se spomenici postavljali na javnom gradskom prostoru, a ne na groblju, pa su mnogi od antike naovamo završili kao spoliji. Naime, kad se pogledaju prve objave ovdje donesenih natpisa, uglavnom stoji da su pronađeni u sekundarnoj upotrebi. Počasni su spomenici najčešće specifična oblika te su pogodni za naknadnu ugradbu u razne vrste građevina, o čemu najbolje govore natpisi pronađeni u salonitanskim zidinama, obiteljskim kućama, a najmaštovitiji primjer nanovo upotrijebljenih počasnih spomenika pokazuju primjerci izvađeni iz zvonika splitske katedrale sv. Duje koji su bili ne samo prepiljeni, nego i naknadno oblikovani kao arhitektonska plastika. Smatramo stoga da ćemo bolju sliku dobiti tek daljnjim istraživanjem, pogotovo salonitanskih bedema. Gotovo svako istraživanje ovih bedema nanovo iznenadi nekim spomenikom koji odskaka od prosjeka salonitanskih epigrafskih spomenika, a takva će se praksa, vjerujemo, nastaviti.

Za kraj serijala

Budući da je bila na moru, Salona je bila lučki grad u koji su svakodnevno dolazili brodovi iz raznih krajeva Carstva, od lokalnih i stranih trgovačkih brodova do onih mornaričke flote. Svakodnevno živopisno okruženje u ovakvom gradu mnoge je inspiriralo da se otisnu u neke druge krajeve Carstva i vide svijet izvan Dalmacije. Razlozi njihova odlaska mogli su biti svakojake prirode, no, po onome što o ovoj provinciji znamo, smatramo da se nije radio o faktorima prisilna odlaska jer Dalmaciju nisu morili rat, pljačke i glad dugo vremena otkako je ovu provinciju radi osigurana mira čuvalo tek nekoliko tisuća vojnika raspoređenih u nekoliko kohorata.

Vremenski raspon epigrafskoga materijala koji je za ovim Salonitancima ostao pokazao je da interes za mobilnošću nije jenjavao od 1. do 5. stoljeća. Nema sumnje da su tijekom ovih nekoliko stoljeća tisuće Salonitanaca odlazili izvan Dalmacije kao trgovci, vojnici ili pripadnici visokih staleža koji su svoje karijere mogli, a često i morali, graditi izvan svoje provincije. Za većinu od njih vjerojatno nikada nećemo saznati tko su bili, i to iz dva osnovna razloga: od onih koji su imali postavljen nadgrobni spomenik nije sačuvani, a od onih čiji je sačuvan svaki nema podatke koji upućuje na salonitansko podrijetlo. Uz to, tek je malen broj natpisa dopro do nas, no smatramo da smo dobili barem donekle pouzdan uzorak za presjek stanovništva Salone koje je odlazilo izvan Dalmacije. Nadamo se da smo ovim serijalom uspjeli ostvariti uvide u pojedine živote Salonitanaca iz raznih društvenih skupina, a na taj način i pokazati da se mnogi razlozi odlaska u drugu provinciju ne razlikuju mnogo u odnosu na mobilnost današnje populacije. Posebno se nadamo da će daljnja istraživanja naše antičke metropole donijeti još ovakvih epigrafskih potvrda, a koje će se možda opet naći na stranicama ovog časopisa.

Popis kratica:

AE	= L'Année Épigraphique, Paris
ANRW	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
BAR	= British archaeological reports, Oxford
BASD	= Bulletino di archeologia e storia dalmata, Split
CAH	= Cambridge ancient history, Cambridge
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin
ILJug	= Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt, Ljubljana
OPEL	= Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Budapest - Wien
RIB	= Roman inscriptions of Britain, London
RE	= Realenzyklopadie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
RFFZd	= Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar
RMD	= Roman military diplomas, London
Salona IV	= Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIe siècles, Roma - Split 2010.
VAHD	= Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

Izvori

Aur. Vict., <i>Caes.; Epit.</i>	Sex. Aurelius Victor, <i>Liber de caesaribus. Praecedunt Origo gentis romanae et Liber de viris illustribus urbis Romae, subsequitur epitome de caesaribus</i> , preveo Franciscus Pichlmayr, Leipzig 1961.
<i>Cass. Dio</i>	Cassius Dio, <i>Roman History in nine volumes</i> , preveo E. Cary, Cambridge 1954-1955.
<i>Cod. Theod.</i>	<i>Codex Theodosianus</i> , tekst dostupan na mrežnoj stranici www.thelatinlibrary.com
Euseb., <i>Chron.</i>	Eusebius, <i>The chronicle of saint Jerome</i> , prijevod R. Pearse et al, Ipswich 2005, dostupno na mrežnoj stranici http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_03_part2.htm
Eutr., <i>Brev. a. U. c</i>	Flavius Eutropius, <i>Breviarium ab Urbe condita</i> , Abridgment of Roman history, prijevod i komentar J. Shelby Watson, London 1953.
Lactant., <i>De mort. pers.</i>	Laktancije, <i>O smrtima progonitelja (De mortibus persecutorum)</i> , preveo B. Lučin, komentar N. Cambi, Split 2005.
SHA	<i>Scriptores historiae Augustae, Historia Augusta</i> , prijevod i komentar D. Nečas Hraste, Zagreb 1994.
Suet., <i>Claud.</i>	C. Suetonius Tranquillus, <i>Lives of the Caesares, Claudius</i> , vol. 2, preveo J. C. Rolfe, Harvard 1914.

Literatura

- G. Alföldy 1968 Géza Alföldy, *Senatoren in der römischen Provinz Dalmatia*, ES 5, Düsseldorf 1968, 99-144.
- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- G. Alföldy 1987 Géza Alföldy, *Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien*, Römische Heeresgeschichte, Beiträge 1962-1985, Mavors III, Amsterdam 1987, 239-297.
- T. D. Barnes 1985 Timothy David Barnes, *Proconsuls of Africa 337-392*, Phoenix 39/2, Toronto 1985, 144-153.
- E. Birley 1988 Eric Birley, *Promotions and transfers in the Roman army. Senatorial and equestrian officers*, The Roman army papers 1929-1986, Mavors IV, Amsterdam 1988, 93-114.
- A. K. Bowman 2007 Alan K. Bowman, *Diocletian and the first Tetrarchy, AD 284-305*, CAH 12, Cambridge 2007, 67-90.
- P. A. Brunt 1983 Peter Astbury Brunt, *Princeps and equites*, JRS 73, London 1983, 42-75.
- F. Bulić 1910 Frane Bulić, *Due importante lapidi dalmate nel Museo civico di Padova*, BASD 33, Spalato 1910, 103-105.
- F. Bulić 2005 Frane Bulić, *Car Dioklecijan, njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se je rodio; kada, gdje i kako je umro*, Car Dioklecijan i Split, Split 2005, 5-143.
- G. P. Burton 1979 Graham P. Burton, *The curator rei publicae. Towards a reappraisal*, Chiron 9, München 1979, 465-478.
- N. Cambi 2002 Nenad Cambi, *Marginalije uz Edictum Diocletiani et collegarum de pretiis rerum venalium (35, 1-107)*, RFFZd 39 (26), Zadar 2002, 49-59.
- N. Cambi 2005 Nenad Cambi, *Dioklecijanova palača i Dioklecijan*, Car Dioklecijan i Split, Split 2005, 147-179.
- N. Cambi 2009 Nenad Cambi (ur.), *Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača. O 1700. obljetnici postojanja*, Split 2009.
- M. Corbier 2008 Mireille Corbier, *Coinage and taxation: the state's point of view, AD 193-337*, CAH 12, Cambridge 2008, 327-392.
- D. Demicheli 2012 Dino Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (I). Svjedoci podrijetlom iz Salone na vojničkim diplomama*, Tusculum 5, Solin 2012, 47-57.
- D. Demicheli 2015a Dino Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (IV). Salonitanci u vojnoj službi (dio prvi)*, Tusculum 8, Solin 2015, 59-77.
- D. Demicheli 2015b Dino Demicheli, *Epigraphic evidence of Dalmatians in the Roman provinces of Africa*, L'afrika romana 20, Roma 2015, 1681-1688.

- H. Devijver 1995 Hubert Devijver, *Les milices équestres et la hiérarchie militaire*, La Hiérarchie (Rangordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire, Paris 1995, 175-191.
- B. Dobson 1993a Brian Dobson, *Legionary centurion or equestrian officer? A comparison of pay and prospects*, Roman officers and frontiers, *Mavors* 10, Stuttgart 1993, 193-207.
- B. Dobson 1993b Brian Dobson, *Praefectus fabrum in the early Principate*, Roman officers and frontiers, *Mavors* 10, Stuttgart 1993, 218-241.
- D. Faoro 2011 Davide Faoro, *Praefectus, procurator, praeses. Genesi delle cariche presidiali equestri nell'Alto Impero Romano*, Bologna 2011.
- J. H. Farnum 2005 Jerome H. Farnum, *The positioning of the Roman imperial legions*, BAR International series 1458, Oxford 2005.
- M. Glavičić 2009 Miroslav Glavičić, *Salonitanski magistrati L. Anicius L. f. Paetinas i L. Anicius C. f. Paetinas*, HA 18/1, Pula 2009, 425-432.
- P. A. Holder 1980 Paul A. Holder, *Studies in the auxilia of the Roman army from Augustus to Trajan*, BAR International series 70, Oxford 1980.
- J. Jeličić-Radonić 2009 Jasna Jeličić-Radonić, *Dioklecijan i salonitanska urbs orientalis*, Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača. O 1700. obljetnici postojanja, Split 2009, 323-333.
- N. Jovanović 2009 Neven Jovanović, *Avaritia i inflacija: percepcije ekonomskih pojava u preambuli Edikta o cijena-ma*, Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača. O 1700. obljetnici postojanja, Split 2009, 553-580.
- D. Kienast 1990 Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt 1990.
- J.-M. Lassère 2005 Jean-Marie Lassère, *Manuel d'épigraphie romaine*, Paris 2005.
- D. Maršić 1998 Dražen Maršić, *Tri Silvanova žrtvenika iz Salone*, RFFZd 36, Zadar 1998, 45-67.
- I. Matijević 2009 Ivan Matijević, *Cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum i neki njezini pripadnici u službi namjesnika provincije*, Tusculum 2, Solin 2009, 45-58.
- V. Maxfield 1981 Valerie Maxfield, *The military decorations of the Roman army*, Los Angeles 1981.
- M. Mayer 2006 Marc Mayer, *Algunos aspectos de las relaciones entre el litoral dálmata y el Norte de África en época romana*, L'Africa romana XVI/3, Roma 2006, 1569-1575.
- J. Medini 1980 Julijan Medini, *Provincia Liburnia*, Diadora 9, Zadar 1980, 363-453.
- Ž. Miletić 2014 Željko Miletić, *Lucius Artorius Castus i Liburnija*, Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu, Split 2014, 111-130.

- S. Perojević - K. Marasović - J. Marasović 2009   Snježana Perojević - Katja Marasović - Jerko Marasović, *Istraživanja Dioklecijanove palače od 1985. do 2005. godine*, Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača. O 1700. obljetnici postojanja, Split 2009, 51-94.
- H.-G. Pflaum 1960   Hans-Georg Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le haut-empire romain, 1*, Paris 1960.
- D. Rendić-Miočević 1957   Duje Rendić-Miočević, *Nova kasnoantička stela iz Salone*, VAHD 56-59, sv. 2, 1954-1957, Split 1957, 156-162.
- E. Ritterling 1925   Emil Ritterling, s. v. *Legio*, REXII, Stuttgart 1925, col. 1186-1838.
- R. P. Saller 1980   Richard P. Saller, *Promotion and patronage in equestrian careers*, JRS 70, London 1980, 44-63.
- O. Salomies 1992   Olli Salomies, *Adoptive and polyonymous nomenclature in the Roman empire*, Commentationes humanarum litterarum 97, Helsinki 1992.
- W. Schulze 1933   Wilhelm Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1933.
- J. Spaul 2000   John Spaul, *Cohors². The evidence for and short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army*, BAR International series 841, Oxford 2000.
- K. Strobel 2007   Karl Strobel, *Strategy and the army structure between Septimius Severus and Constantine the Great*, A companion to the Roman army, Oxford 2007, 267-285.
- R. Syme 1940   Ronald Syme, *Roman senators from Dalmatia*, Hoffilerov zbornik, Zagreb 1940, 225-232.
- R. Syme 1973   Ronald Syme, *Danubian and Balkan emperors*, Historia 22/2, Stuttgart 1973, 310-316.
- J. Šašel 1982   Jaroslav Šašel, *Senatori ed appartenenti all'ordine senatorio provenienti dalle provincie Romane di Dacia, Tracia, Mesia, Dalmazia e Pannonia*, Epigrafia e ordine senatorio, vol. II, Roma 1982, 553-581.
- J. J. Wilkes 1969   John J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.
- J. J. Wilkes 1970   John J. Wilkes, *Equestrian rank in Dalmatia under the Principate*, Adriatica praehistorica et antiqua, miscellanea Gregorio Novak dicata, Zagreb 1970, 529-551.
- J. J. Wilkes 2008   John J. Wilkes, *Provinces and frontiers*, CAH 12, Cambridge 2007, 212-268.
- J. J. Wilkes 2009   John J. Wilkes, *Diocletian and Dalmatia: an enigma of identity*, Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača. O 1700. obljetnici postojanja, Split 2009, 335-343.

Summary

Dino Demicheli

Salonitani extra fines Dalmatiae (V)

The Salonitans in military service (part two)

Key words: Salonitans, Salona, Dalmatia, epigraphic monuments, Roman army, equestrians, senators

The paper discusses 13 inscriptions mentioning the Salonitans of higher class in a military service. The inscriptions were set highlighting different stages of their successful military careers. There are 6 honorary, 6 sepulchral and 1 votive inscriptions. All the inscriptions in this paper can be dated from 1st to 4th centuries and they have mostly belonged to Salonitans of equestrian class (nr. 1-10, 12). Confirmed among senators are Constantius, who was a proconsul of Africa in AD 374, and the emperor Diocletian whose former equestrian status is unquestionable, but the fact that he became an emperor puts him to the highest class. Like the rest of the Salonitans who were attested to spend some years outside Dalmatia, the Salonitan equestrians and senators too, were the most prominent during the 2nd century. Most of the inscriptions were found at the territory of Dalmatia (cat. nr. 1-6, 8, 11-13), while three of them are from other provinces (Numidia, Mauretania Tingitana and Britannia). Among them there is only one inscription mentioning the domicile Salona (cat. nr. 7). In five cases the Salonitan origin is drawn from the *tribus Tromentina* (cat. no. 1-4, 6), in which Salona was enrolled, in two cases by the *nomina* which are the best attested in Salona (cat. nr. 8, 10), while for the rest (cat. nr. 5, 9, 11-13) their Salonitan origin is presumed mainly by the find spot of their monuments and the text of the inscription.

The equestrian careers here mostly show the typical equestrian development through the *militiae*, sometimes preceded by the important municipal career and the majority are confirmed only with one *militia* (cat. 1-6, 10). Since there are several of them commemorated while they were still living, it is not excluded that they reached the further equestrian *militiae* at the later stages of their careers. The most significant individual career among the equestrians was described on the inscription of L. Artorius Castus who reached several peaks of the equestrian career (cat. nr. 9). His career shows that he didn't follow the typical equestrian career with the *tres militiae*. His first posts were the multiple legionary centurionates after which he reached the primipilate. After that he became the *praepositus* of the Misenate fleet, the legionary prefect and the military *dux*. At the end of his career he was a centenarian procurator of the newly and temporarily established province of Liburnia. For the post of Q. Aeronius Montanus (cat. nr. 8) his current position as military procurator of Mauretania Tingitana suggests the series of equestrian *militiae* at the earlier stages of his career. The most successful Salonitan was the emperor Diocletian (cat. nr. 11) and he is the only person in this paper whose career is reconstructed according to the literary sources, which described him as the emperor and the persecutor of the Christians. There are mentioned several more inscriptions which might have belonged to this inscriptional group, but for whose possible Salonitan origin there are still no firm evidences.

Salona was the capital of Dalmatia, but considering the amount of more than 5000 inscriptions from its area, the number of its equestrians and senators who built their careers outside Dalmatia is relatively small. For this observation we presume that of the great importance is the information that almost all the inscriptions are monumental, carved mostly as the honorary inscriptions on bases for the statues and that the majority of them were found as *spolia*. The archaeological excavations on the Salonitan area showed that this

specific shape of the inscriptions (including the sepulchral altars) was often used as a building material, which was particularly attested in the Salonitan city walls (from 2nd to 6th centuries) and in the church tower of Split's cathedral (during the middle ages). Without any doubt, the further excavations of the Salonitan city walls will reveal the new monuments among which there should be expected those belonging to the equestrians and senators.